

CRNA GORA
AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

ANALIZA VELEPRODAJNOG TRŽIŠTA
TRUNK SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA

Podgorica, oktobar 2015. godine

Sadržaj

1.REZIME.....	4
2.UVOD.....	8
2.1 REGULATORNI OKVIR	8
2.2 PRAVNI OSNOV ZA SPROVOĐENJE ANALIZE TRŽIŠTA USLUGA ELEKTRONSKIH KOMUNIKACIJA	10
2.3 SARADNJA SA AGENCIJOM ZA ZAŠTITU KONKURENCIJE	12
3.TRŽIŠTE IZNAJMLJENIH LINIJA – GLAVNE KARAKTERISTIKE	14
3.1 USLUGA IZNAJMLJENIH LINIJA	14
3.2 VAŽEĆA REGULATIVA NA VELEPRODAJNOM TRŽIŠTU USLUGA IZNAJMLJENIH LINIJA U CRNOJ GORI..	15
4.DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA	18
4.1 OPIS POSTUPKA DEFINISANJA TRŽIŠTA	18
4.2 DEFINICIJA MALOPRODAJNOG TRŽIŠTA.....	19
4.2.1 <i>Analogne i “tradicionalne” digitalne iznajmljene linije</i>	21
4.2.2 <i>Potencijalne alternative tradicionalnim iznajmljenim linijama</i>	22
4.2.3 <i>Segmentacija iznajmljenih linija prema kapacitetima</i>	25
4.2.4 <i>Nacionalne i međunarodne iznajmljene linije</i>	27
4.3 DEFINICIJA VELEPRODAJNOG TRŽIŠTA.....	28
4.3.1 <i>Analiza stepena supstitucije na strani tražnje</i>	28
4.3.2 <i>Analiza stepena supstitucije na strani ponude</i>	32
4.3.3 <i>Relevantno tržište u dimenziji usluga (proizvoda)</i>	32
4.4 RELEVATNO TRŽIŠTE U GEOGRAFSKOJ DIMENZIJII.....	32
4.5 ZAKLJUČAK AGENCIJE O ODREĐIVANJU RELEVANTNOG TRŽIŠTA	33
5.TEST TRI KRITERIJUMA	34
5.1 <i>PRVI KRITERIJUM: PRISUTNOST VISOKIH I TRAJNIH PREPREKA ZA ULAZAK NA TRŽIŠTE, STRUKTURNE, PRAVNE ILI REGULATORNE PRIRODE</i>	34
5.1.1 <i>Strukturne prepreke ulaska na tržište</i>	35
5.1.2 <i>Pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište</i>	37
5.1.3 <i>Zaključak o prvom kriterijumu</i>	38
5.2 <i>DRUGI KRITERIJUM: STRUKTURA TRŽIŠTA KOJA NE TEŽI RAZVOJU EFIKASNE KONKURENCIJE UNUTAR ODGOVARAJUĆEG VREMENSKOG PERIODA</i>	39
5.2.1 <i>Zaključak o drugom kriterijumu</i>	41
5.3 <i>TREĆI KRITERIJUM: PRIMJENA RELEVANTNIH PROPISA O ZAŠTITI KONKURENCIJE SAMA PO SEBI NE OMOGUĆAVA NA ODGOVARAJUĆI NAČIN UKLANJANJE NEDOSTATAKA NA TRŽIŠTU</i>	41
5.3.1 <i>Stepen opšteg nekonkurentnog ponašanja</i>	41
5.3.2 <i>Stepen kompleksnosti otklanjanja nekonkurentnog ponašanja</i>	41
5.3.3 <i>Nekonkurentno ponašanje može dovesti do nepopravljive štete na relevantnom tržištu</i>	41
5.3.4 <i>Potreba za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu</i> 42	
5.3.5 <i>Zaključak o trećem kriterijumu</i>	42
5.4 ZAKLJUČAK AGENCIJE DA JE RELEVANTNO TRŽIŠTE PODLOŽNO EX ANTE REGULACIJI.....	43

6. ANALIZA KONKURENCIJE NA TRŽIŠTU TRUNK SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA – VELEPRODAJNI NIVO	44
6.3 EKONOMIJA OBIMA I EKONOMIJA ŠIRINE	47
6.4 STEPEN VERTIKALNE INTEGRACIJE	47
6.5 OGRANIČENJE POVEĆANJA KAPACITETA – KONTROLA INFRASTRUKTURE ČIJI SE OBIM NE MOŽE LAKO UDVOSTRUČITI	48
6.6 UTICAJ VELIKIH KORISNIKA NA SNAGU OPERATORA (KOMPENZACIONA KUPOVNA MOĆ).....	49
6.7 ZAKLJUČAK ANALIZE TRŽIŠTA TRUNK SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA – VELEPRODAJNI NIVO	49
7. PREPREKE RAZVOJU KONKURENCIJE	50
7.1 TRŽIŠNA DIMENZIJA PREPREKA RAZVOJU KONKURENCIJE.....	51
7.1.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage.....	51
7.1.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage.....	52
7.1.3 Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu.....	52
7.1.4 Završavanje (terminacija) poziva	52
7.2 UZROČNO POSLJEDIČNA DIMENZIJA PREPREKA RAZVOJU KONKURENCIJE	53
7.3 PREPREKE RAZVOJU EFIKASNE KONKURENCIJE NA TRŽIŠTU TRUNK ILI PRENOSNIH SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA – VELEPRODAJNI NIVO	53
7.3.1 Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa	54
7.3.2 Prenošnje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi	55
7.3.3 Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi	59
8. ODREĐIVANJE OBAVEZA OPERATORU SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM.....	60
8.1 OBAVEZA OMOGUĆAVANJA PRISTUPA ELEMENTIMA MREŽE I NJIHOVOG KORIŠĆENJA	61
8.2 OBAVEZA OBEZBJEĐIVANJA NEDISKRIMINATORNOSTI	64
8.3 OBAVEZA OBJAVLJIVANJA PODATAKA	66
8.4 OBAVEZA ODVOJENOG VOĐENJA RAČUNOVODSTVENIH EVIDENCIJA	70
8.5 OBAVEZA KONTROLE CIJENA I VOĐENJA TROŠKOVNOG RAČUNOVODSTVA	71

1. REZIME

Rezime nacrtu Analize veleprodajnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija iz jula 2015. godine sa akcentom na razlike u odnosu na dokument: „Analiza veleprodajnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija iz 2012. godine“

Poređenjem Analize veleprodajnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija iz 2012. godine, koju je Savjet usvojio, i nacrtu iz jula 2015. godine, potrebno je naglasiti da postoje dvije vrste razlika. U pitanju su razlike koje se odnose na sam sadržaj dokumenta (dodavanje novih poglavlja) i razlike koje se odnose na izmjene i dopune poglavlja koja su bila sastavni dio Analize iz 2012. godine.

Kada je u pitanju sadržaj dokumenta, treba istaći da su, u odnosu na Analizu iz 2012. godine, dodata nova poglavlja koja imaju naziv:

1. Rezime – Sažeti pregled dokumenta.

3. Tržište iznajmljenih linija – glavne karakteristike – Sadržaj ovog poglavlja se odnosi na tehnički opis usluga iznajmljenih linija, kao i na glavne vrste iznajmljenih linija koje se koriste na veleprodajnom nivou. Pored toga u ovom poglavlju je dat i pregled trenutno važećih propisa i regulatornih mjera koje se primjenjuju na tržištu usluga iznajmljivih linija, kako na nivou maloprodaje, tako i na nivou veleprodaje.

Kada su u pitanju promjene koje se odnose na izmjene i dopune poglavlja koja su bila sastavni dio Analize iz 2012. godine, posebno treba istaći izmjene i dopune koje se odnose na sljedeća poglavlja:

- U poglavlju **2. Uvod** – izmjene su izvršene u dijelu dopuna koje su posljedica izmijenjenog regulatornog okvira Evropske unije i izmjena u skladu sa novim Zakonom o elektronskim komunikacijama, kao i u dijelu ažuriranja podataka koji se odnose na ovaj krug analize relevantnih tržišta.
- U poglavlju **4. Definicija relevantnog tržišta** – izmjene su izvršene u pojedinim djelovima sadržaja teksta ovog poglavlja, ali iste ne utiču na zaključak Agencije o definisanju relevantnog tržišta. Pored toga, u dijelu koji se odnosi na veleprodaju iznajmljenih linija, uključen je i dio koji se odnosi na usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju za svoje potrebe (eng. *Self supply*) i taj segment je uključen u definiciju relevantnog tržišta u dimenziji usluga.
- U poglavlju **5. Test tri kriterijuma** – Agencija je pristupila testu, odnosno: 1) ocjeni postojanja snažnih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, strukturne, pravne i regulatorne prirode, 2) ocjeni da li struktura tržišta pokazuje tendencije razvoja efikasne tržišne konkurencije u relevantnom vremenskom periodu i 3) ocjeni da li primjena propisa kojima se uređuje zaštita konkurencije obezbjeđuje efikasno otklanjanje nedostataka na tržištu. U pogledu strukturnih prepreka ulaska na tržište, Agencija je konstatovala da, uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost prenosne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekom, te činjenicu da je ista građena tokom dugog perioda, repliciranje prenosne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekom za pružanje veleprodajne usluge trunk segmenata iznajmljivih linija nije ekonomski opravdano. Takođe, Crnogorski Telekom ima visok stepen vertikalne integracije koja dodatno jača tržišnu poziciju istog i posljedično

slabi tržišnu poziciju ostalih operatora na tržištu. Kod procjene drugog kriterijuma, Agencija je prvo razmatrala tržišna učešća operatora na relevantnom tržištu i zaključila da su tržišni udjeli Crnogorskog Telekom po broju trunk segmenata iznajmljenih linija bili u prethodnom periodu veoma visoki, što upućuje na zaključak da će se takva tržišna struktura zadržati i u relevantnom razdoblju za procjenu drugog kriterijuma, a to je period od naredne tri godine, što ukazuje da stanje na relevantnom tržištu ne teži efikasnoj konkurenciji. Agencija je razmatrala podkriterijume za ocjenu ovog kriterijuma koji se odnose na: stepen opšteg nekonkurentnog ponašanja, stepen kompleksnosti otklanjanja nekonkurentnog ponašanja i potrebu za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu. Nakon razmatranja konstatovano je da za veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija propisi o zaštiti konkurencije odnosno *ex post* regulacija ne omogućavaju na odgovarajući način otklanjanje nedostataka na tržištu.

- U poglavlju **6. Analiza konkurencije na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo** – izvršeno je ažuriranje podataka u odnosu na Analizu iz 2012. godine, pri čemu se zaključak, da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom, nije promijenio. Na osnovu dobijenih podataka vidi se da je tržišni udio Crnogorskog Telekom po broju trunk segmenata iznajmljenih linija sa 83,33% u 2012. godini pao na 57,58% u 2014. godini što znači da su ostali operatori koji su prisutni na ovom tržištu uspjeli da smanje tržišno učešće Crnogorskog Telekom za oko 25%. Razlog ovog smanjenja leži u činjenici da ostali operatori nude usluge ovog relevantnog tržišta i to iznajmljene linije između teritorija različitih opština u Crnoj Gori ili kao međunarodne iznajmljene linije. Ostvareni porast u tržišnom udjelu npr. Fibernet-a može se pripisati pružanju usluge međunarodnih iznajmljenih linija, ali ovaj operator nije u mogućnosti da pruži usluge na većoj teritoriji Crne Gore (nema pokrivenost na nacionalnom nivou). Što se pokrivenosti na nacionalnom nivou tiče nju nema ni MNNews. Kod proračuna tržišnog učešća Agencija je koristila podatke iz dostavljenih Upitnika operatora. Kako svi operatori nemaju nacionalnu pokrivenost uslugom ovog tržišta podaci nijesu u potpunosti međusobno uporedivi. Iz tog razloga Agencija smatra da ne daju sasvim objektivnu sliku stepena konkurentnosti na relevantnom tržištu. Naime, Fibernet i MNNews usluge pružaju samo na onim područjima tzv. visoke koncentracije poslovnih subjekata gdje je ekonomski opravdano graditi sopstvenu prenosnu mrežu odnosno replicirati mrežu Crnogorskog Telekom. Međutim, na područjima manje koncentracije poslovnih subjekata, a time i manje tražnje za prenosnim kapacitetima, operatori nemaju ekonomskog interesa za gradnju sopstvene prenosne mreže. Ovo dodatno ide u prilog dokazivanja statusa Crnogorskog Telekom kao operatora sa značajnom tržišnom snagom. Agencija na osnovu navedenog zaključuje da su tržišni udjeli Crnogorskog Telekom veoma visoki, što upućuje na zaključak da je Crnogorski Telekom A.D. Podgorica mogući operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu. Agencija je u daljoj analizi ispitala da li Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu i po drugim kriterijumima. Na osnovu konstatovanog u analizi relevantnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou Crnogorski Telekom A.D. Podgorica ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike. Iz tog razloga, Agencija je zaključila da je Crnogorski Telekom A.D. Podgorica operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo.

- U poglavlju **7. Prepeke u razvoju konkurencije** – izvršene su određene izmjene i dopune sadržaja koje ne utiču na suštinu sadržaja poglavlja. Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi u odsustvu *ex ante* regulacije, mogle negativno uticati na diskriminaciju na cjenovnoj i ne-cjenovnoj osnovi, s obzirom da je sve oblike diskriminatornog ponašanja moguće utvrditi samo onda kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojima operator sa značajnom tržišnom snagom nudi usluge na relevantnom tržištu.
- U poglavlju **8. Određivanje obaveza operatoru sa značajnom tržišnom snagom** – propisan je isti set obaveza koje su bile određene i prethodnom Analizom i to: obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti, obaveza objavljivanja podataka, obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija i obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva. Među ovim pojedinačnim obavezama napravljene su sljedeće izmjene:
  - U okviru **Obaveze omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja** je, pored određenih preformulacija i dopuna u tekstu, dodata, kao jedna od obaveza operatora sa značajnom tržišnom snagom, obaveza da obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture. Osim ove dodate obaveze operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, dužan je da, u sklopu regulatorne obaveze omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, preduzme mjere u cilju ispunjavanja svih opravdanih zahtjeva za pristup i korišćenje određenih elemenata elektronskih komunikacionih mreža i pripadajuće infrastrukture. U okviru ove obaveze, osim toga, operator je dužan da: pregovara sa operatorima o zahtjevima za pristup elementima mreže i njihovom korišćenju; omogući pristup posebnim djelovima mreže i/ili opreme koji nijesu aktivni i/ili da obezbijedi pristup lokalnoj petlji, radi omogućavanja izbora i/ili predizbora operatora i/ili ponuda za preprodaju pretplatničkih linija; obezbijedi trunk ili prenosne segmenate iznajmljenih linija na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu; ne uskrati prethodno ostvareni pristup; odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnostima koje su neophodne za interoperabilnost usluga ili mreža; obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture i obezbijedi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima, koji su potrebni za obezbjeđivanje lojalne konkurencije prilikom pružanja usluga.
  - U okviru **Obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti** zadržane su sve odredbe kao u prethodnoj Analizi. Operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, dužan je da, u sklopu regulatorne obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti, preduzme mjere u cilju izvršavanja navedene obaveze. U okviru ove obaveze operatori su dužni da: primjenjuju jednake uslove i kvalitet u pružanju usluge pristupa i interkonekcije svim operatorima koji pružaju maloprodajne usluge, kao što to čine za sopstvene potrebe i za potrebe operatora koji su dio njegovog privrednog društva ili sa njima povezanog društva i da na svojim internet stranicama objave ugovore o pristupu i interkonekciji uz obezbjeđenje zaštite povjerljivih informacija.
  - U okviru **Obaveze objavljivanja podataka** detaljnije je propisan sadržaj Referentne ponude za usluge koje pripadaju tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija posebno u dijelu obaveze pripreme Ugovora o nivou usluge (SLA). Pored toga, u okviru ove obaveze propisana je nova podobaveza koja propisuje da je Crnogorski Telekom

obavezan da dostavlja Agenciji detaljne izvještaje o relevantnim pokazateljima efikasnosti – KPI (eng. *Key Performance Indicators*) na kvartalnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije.

- U okviru **Obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija** zadržane su sve odredbe kao u prethodnoj Analizi. Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu je, shodno obavezi odvajanja računovodstvenih evidencija propisanih u sklopu regulatornih obaveza nakon prvog kruga analize ovog relevantnog tržišta, sproveo odvajanje računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge ovog relevantnog tržišta od ostalih maloprodajnih i veleprodajnih tržišta, u skladu sa dokumentom: „Metodologija računovodstvenog odvajanja i troškovnog računovodstva“. Crnogorski Telekom je u obavezi da nastavi sa implementacijom projekta na način i u rokovima kako je određeno pomenutim dokumentom.
- U okviru **Obaveze kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva** zadržane su sve odredbe kao u prethodnoj Analizi. Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu, dužan je da, u sklopu regulatorne obaveze kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva, nastavi da primjenjuje važeće cijene usluga trunk segmenata iznajmljenih linija koje su objavljene u dokumentu: „Referentna veleprodajna ponuda terminalnog i trunk segmenta iznajmljenih linija Crnogorskog Telekoma“, kao i cijene priključka za Ethernet iznajmljene linije koje su objavljene u dokumentu: „Referentna veleprodajna ponuda terminalnog segmenta iznajmljenih linija Crnogorskog Telekoma“.

2. UVOD

2.1 Regulatorni okvir

Postojeći regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, koji je dopunjen i izmijenjen 2009. godine, rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir EU danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske unije, među kojima je i Crna Gora. Regulatorni okvir je u skladu sa tendencijom konvergencije i obuhvata sve mreže i usluge elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, sadrži sljedeće direktive:

- Direktiva Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)¹;
- Direktiva Evropske komisije o pristupu i interkonekciji elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)²;
- Direktiva Evropske komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)³;
- Direktiva Evropske komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁴;
- Direktiva Evropske komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁵.

Regulatorni okvir Evropske unije iz 2002. godine, dopunjen je i izmijenjen 2009. godine, donošenjem jednog pravilnika i dvije direktive. Regulatorni okvir izmijenjen je i dopunjen sljedećim dokumentima:

- Pravilnik 1211/2009 o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁶;
- Direktiva 2009/136/EC kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka o ličnosti i Pravilnik 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača – Direktiva o pravima građana⁷;

---

¹ Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002).

² Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002).

³ Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002).

⁴ Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002).

⁵ Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002).

⁶ Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office.

⁷ Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws.

- Direktiva 2009/140/EC, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom okviru, Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonenciji i Direktiva 2002/20/EC o izdavanju odobrenja za mreže i usluge – Direktiva o boljoj regulaciji⁸.

Evropska Komisija je 2002. godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela o definisanju i analizi relevantnih tržišta⁹, utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela, i konzistentnosti regulacije. Korišćenjem iste metodologije definisanja i analize tržišta obezbjeđuje se da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primijenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Na osnovu člana 15 Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)¹⁰ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, a koja je zamijenjena i
- Preporuku (2007/879/EC)¹¹ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji .

Preporuka iz februara 2003. godine je sadržala 18 tržišta podložnih prethodnoj regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su navedena tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije. Navedena Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, na osnovu nove Preporuke o relevantnim tržištima iz decembra 2007. godine, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu tretirati, ali na način da prethodno dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Evropska komisija je 9. oktobra 2014. godine usvojila Preporuku (2014/710/EC)¹² o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija koja podliježu *ex ante* regulaciji u skladu sa Direktivom Evropskog parlamenta i Evropskog savjeta o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge. Preporukom su definisana sljedeća tržišta usluga i to:

⁸ Directive 2009/140/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directives 2002/21/EC on a common regulatory framework for electronic communications networks and services, 2002/19/EC on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities, and 2002/20/EC on the authorisation of electronic communications networks and services.

⁹ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002).

¹⁰ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003).

¹¹ Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

¹² Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC 2014/710 from 9 October 2014).

- 1) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u sopstvenoj telefonskoj mreži koji se pružaju na fiksnoj lokaciji;
- 2) Veleprodajno tržište završavanja (terminacije) poziva u mobilnoj telefonskoj mreži;
- 3) a) Veleprodajni lokalni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji;
b) Veleprodajni centralni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji za proizvode za masovno tržište;
- 4) Veleprodajni visokokvalitetni pristup koji se pruža na fiksnoj lokaciji.

Tržišta obuhvaćena važećom Preporukom su relevantna tržišta koja su podložna *ex ante* regulaciji, s obzirom na činjenicu da su na istim istovremeno zadovoljeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma. Međutim, nacionalna regulatorna tijela imaju ovlaštenja sama da utvrde, imajući u vidu specifičnosti nacionalnih tržišta, da su pojedina tržišta van liste od četiri gore navedena relevantna tržišta, podložna *ex ante* regulaciji, ali uz uslov da se dokaže da su na tim tržištima istovremeno zadovoljeni uslovi Testa tri kriterijuma.

2.2 Pravni osnov za sprovođenje analize tržišta usluga elektronskih komunikacija

Prethodno navedene direktive implementirane su u crnogorsko zakonodavstvo kroz Zakon o elektronskim komunikacijama. Zakonom o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore”, br. 40/13) u članu 11 utvrđena je, između ostalih, nadležnost Agencije da sprovodi analizu relevantnih tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima regulatorne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

U cilju obezbjeđenja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prema Zakonu o elektronskim komunikacijama u Poglavlju VI (članovi 63 – 78) definisan je postupak analize tržišta usluga elektronskih komunikacija, određivanja i analize relevantnih tržišta, određivanje operatora sa značajnom snagom i nalaganje obaveza, kao i skup obaveza koje se mogu naložiti operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Osnovni cilj postupka analize tržišta je utvrđivanje efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu, tj. postojanje jednog ili više operatora koji imaju značajnu ili zajedničku značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu. Na osnovu rezultata sprovedene analize ili Testa tri kriterijuma određuju se, zadržavaju, mijenjaju ili ukidaju mjere iz članova 71 do 75 Zakona o elektronskim komunikacijama, pri čemu Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu Agencija) uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera.

Zakonom o elektronskim komunikacijama propisano je da se prilikom određivanja relevantnih tržišta iz člana 64 uzima u obzir praksa Evropske unije, što znači da se bez dokazivanja kumulativne ispunjenosti tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), može vršiti *ex ante* regulacija samo onih relevantnih tržišta iz Preporuke od 2007.

Ostala tržišta se mogu regulisati ukoliko se utvrdi da su su na tim tržištima istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. Prisustvo visokih i trajnih prepreka ulasku na tržište, koje mogu biti strukturne, pravne ili regulatorne prirode;
2. Procjena povećanja konkurentnosti određenog relevantnog tržišta u naredne dvije godine i u odsustvu regulatornih mjera;

3. Ocjena regulatora da li su važećim Zakonom o zaštiti konkurencije propisane mjere za suzbijanje radnji i akata kojim se sprječava, ograničava ili narušava konkurencija, i drugih strukturnih poremećaja na tržištu elektronskih komunikacija.

Shodno navedenom, u slučaju istovremene ispunjenosti sva tri kriterijuma, u skladu sa članom 66 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija je u mogućnosti da vrši *ex ante* regulaciju, kako preostalih tržišta koja su bila sastavni dio stare Preporuke o relevantnim tržištima, tako i bilo kojih drugih tržišta koja su specifična za područje elektronskih komunikacionih mreža i usluga u Crnoj Gori. Stoga je Agencija, saglasno ovom članu, utvrdila Odluku kojom se određuju relevantna tržišta usluga na koja se primjenjuje Test tri kriterijuma.

Tokom 2011. godine Agencija je sprovela Test tri kriterijuma, a nakon utvrdjivanja ispunjenosti uslova Testa izvršila i postupak analize relevantnih tržišta određenih Odlukom o relevantnim tržištima usluga („Sl.list Crne Gore“, br. 19/2011), kao odsustvo efikasne konkurencije i propisala regulatorne obaveze operatorima sa značajnom tržišnom snagom.

Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je na sjednici od 17.02.2015. godine donio Odluku o pokretanju drugog kruga analiza relevantnih tržišta usluga koja su predmet provjere ispunjenosti Testa tri kriterijuma.

Relevantna tržišta usluga, u smislu ove Odluke, su slijedeća:

1. Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
2. Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga međunarodnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji,
3. Veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija,
4. Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža,
5. Veleprodajno tržište prenosa i emisije radio difuznih signala.

S obzirom da veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija nije sastavni dio nove Preporuke o relevantnim tržištima, a bilo je kao četrnaesto tržište obuhvaćeno starom Preporukom, Agencija može vršiti *ex ante* regulaciju ukoliko dokaže da su istovremeno zadovoljena sva tri kriterijuma. U slučaju da su zadovoljena sva tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), Agencija će sprovesti postupak analize tržišta u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama.

U cilju određivanja relevantnog tržišta, ovim dokumentom Agencija će utvrditi relevantno tržište usluga, kao i geografsku dimenziju utvrđenog relevantnog tržišta. Ovaj postupak će se sprovesti shodno Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta i utvrđivanju značajne tržišne snage, a u skladu sa zajedničkim regulatornim okvirom za elektronske komunikacione mreže i usluge, kao i relevantnom pravnom praksom Evropske unije iz područja tržišne konkurencije.

Nakon određivanja predhodno navedenih dimenzija relevantnog tržišta, Agencija će, u saradnji s Upravom za zaštitu konkurencije, ocijeniti efikasnost tržišne konkurencije na tom tržištu.

Agencija će u slučaju nedostatka efikasne tržišne konkurencije, a u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama, procijeniti postoji li na tom relevantnom tržištu jedan ili više operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Shodno članu 69 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija rješenjem određuje operatora, odnosno operatore sa značajnom tržišnom snagom na tom tržištu, pri čemu nalaže preduzimanje najmanje jedne od mjera iz članova 71 do 75 ovog zakona, uz primjenu načela racionalnosti i proporcionalnosti. U slučaju da nijesu zadovoljena sva tri kriterijuma, Agencija će novim rješenjem ukinuti rješenja koja su na tom tržištu određivala operatore sa značajnom tržišnom snagom, uključujući i mjere koje su naređene tim rješenjima.

2.3 Saradnja sa Agencijom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 65 Zakona propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati, preispituje relevantne usluge i relevantna geografska tržišta u Crnoj Gori u oblasti usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 66 Zakona, Agencija sprovodi postupak određivanja relevantnog tržišta u skladu sa propisima kojima se uređuje zaštita konkurencije. Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Uprava za zaštitu konkurencije potpisale su, dana 28.04.2009. godine, Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

2.4 Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku analize relevantnih tržišta

Evropski regulatorni okvir (Okvirna Direktiva Evropske komisije) upućuje da se prilikom određivanja relevantnih tržišta usluga i relevantnih geografskih tržišta uvažavaju nacionalne okolnosti i specifičnosti.

Nakon sagledavanja više faktora koji se odnose na veličinu i strukturu tržišta Crne Gore, postojeći nivo razvoja tržišta elektronskih komunikacija, kao i ciljeve regulatorne politike, Savjet Agencije je, na sjednici održanoj 17.02.2015. godine, po pribavljenom Mišljenju Agencije za zaštitu konkurencije broj: 02–54/2 od 04.03.2015. godine, donio *Odluku o relevantnim tržištima usluga koja su predmet provjere ispunjenosti testa tri kriterijuma*. Ovom Odlukom je naloženo sprovođenje testa tri kriterijuma na veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija. S obzirom da ovo tržište nije dio važeće *Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima podložnim ex ante regulaciji*, potrebno je sprovođenje Testa tri kriterijuma radi ocjene efikasnosti tržišne konkurencije na tom tržištu.

- Savjet Agencije je, dana 17.02.2015. godine, usvojio Odluku o pokretanju drugog kruga analiza relevantnih tržišta („Sl.list Crne Gore“, br. 9/15);
- Pripremljen je upitnik koji se odnosi na usluge iznajmljenih linija. Upitnikom su specificirani tehnički, statistički, operativni i finansijski podaci koji se odnose na period od posljednje tri godine od 2012. do 2014. (na godišnjoj osnovi) neophodni za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnih tržišta;
- Agencija je dostavila operatorima, dana 23.03.2015.godine, Upitnik uz obaveznu da se traženi podaci po Upitnicima dostave najkasnije do 06.04.2015.godine.

Pregled operatora javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga kojima su upućeni upitnici, je prikazan u sljedećoj tabeli:

Naziv operatora	Datum upućivanja upitnika / Datum dostavljanja popunjenog upitnika
Crnogorski Telekom a.d.	23.03.2015. / 08.04.2015.
Telenor d.o.o.	23.03.2015./ 08 .04.2015.
Mtel d.o.o.	23.03.2015. /09 .04.2015.
MNnews d.o.o.	23.03.2015. / 06.04.2015.
Cabling d.o.o.	23.03.2015. /
Radio – difuzni centar d.o.o.	23.03.2015. /14 .04.2015.
Fibernet d.o.o.	23.03.2015. /17.04.2015.
Crnogorski elektroprenosni sistem a.d.	23.03.2015. /

Nakon prijema popunjenih upitnika, Agencija je otpočela sprovođenje Testa tri kriterijuma na veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija.

3. TRŽIŠTE IZNAJMLJENIH LINIJA – GLAVNE KARAKTERISTIKE

3.1 Usluga iznajmljenih linija

Usluga iznajmljene linije predstavlja javnu elektronsku komunikacionu uslugu koja obezbeđuje stalnu vezu (konekciju) simetričnog prenosnog kapaciteta, između dvije terminalne tačke (*eng. NTP – Network Termination Point*) iste ili različitih elektronskih komunikacionih mreža sa odgovarajućim interfejsima, bez mogućnosti komutacije, uz mogućnost istovremenog prenosa različitih vrsta informacija (npr. govora, podataka, video sadržaja itd.).

Usluge iznajmljenih linija se pružaju kao nacionalne i kao međunarodne iznajmljene linije. Nacionalne iznajmljene linije povezuje terminalne tačke mreže u Crnoj Gori. Međunarodna iznajmljena linija povezuje terminalnu tačku mreže u Crnoj Gori sa drugom terminalnom tačkom mreže koja se nalazi van Crne Gore, tj. u drugoj državi.

Usluge iznajmljenih linija se mogu razlikovati prema sljedećim karakteristikama:

- Kapacitetu prenosa,
- Garantovanom kvalitetu usluge,
- Rastojanju između terminalnih tačaka.

Usluge iznajmljenih linija može biti pružena preko različitih tehnologija prenosa (PDH, SDH, (S)HDSL, Ethernet, ATM, IP/MPLS itd.) i različitih medijuma prenosa (bakarna parica, optičko vlakno, bežični sistemi prenosa).

Usluge iznajmljenih linija se pružaju na maloprodajnom nivou i na nivou veleprodaje. Na maloprodajnom nivou usluge iznajmljenih linija koriste uglavnom pravna lica koja koriste ovu uslugu za povezivanje svojih poslovnih lokacija. Pored toga, usluge iznajmljenih linija se mogu koristiti i za pružanje drugih usluga pravnim licima od strane operatora. Primjer takvih usluga su usluge virtuelnih privatnih mreža – VPN.

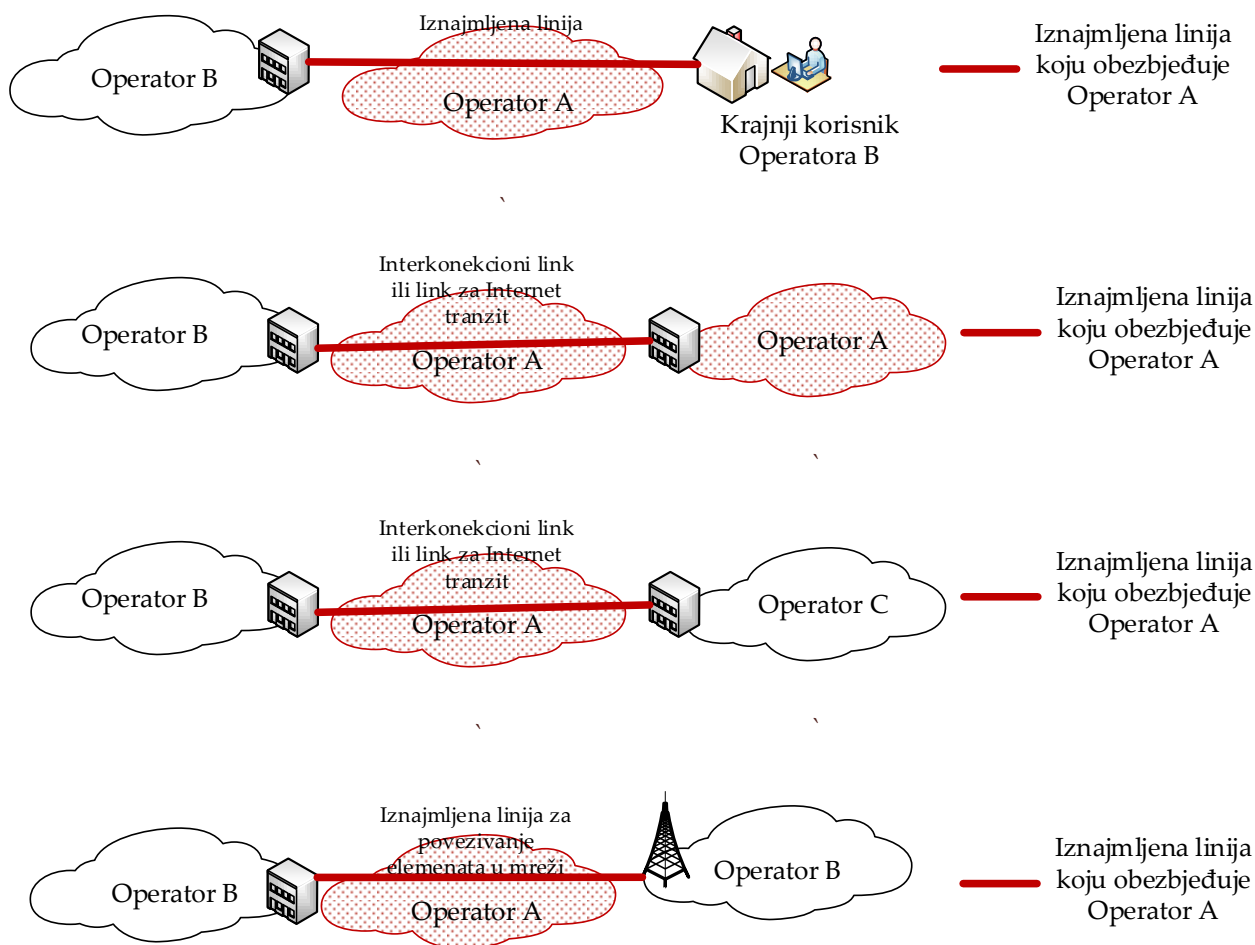
Ono što je značajnije iz ugla ove analize tržišta je pružanje iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Prema Eksplanatornom memorandumu¹³, operatori koriste usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje, sa ciljem izgradnje i razvoja svoje mreže i pružanja usluga krajnjim korisnicima. Operatori najčešće koriste usluge iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, za sljedeće potrebe:

- Pružanje usluge iznajmljene linije svojim krajnjim korisnicima;
- Povezivanje mreže sa mrežama drugih operatora;
- Izgradnja i razvoj svoje mreže (iznajmljene linije za povezivanje svojih elemenata mreže).

Na sljedećoj slici su prikazane neke vrste iznajmljenih linija koje operatori koriste na veleprodajnom nivou:

---

¹³ *Explanatory note C (2007) 5406* – dokument koji je objavljen uz Preporuku Evropske Komisije 17. 12. 2007. godine o tržištima koja su predmet ex ante regulacije.

Na osnovu prethodno navedenog, usluga iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou nije značajna samo za pružanje usluge iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, već i za pružanje drugih elektronskih komunikacionih usluga na maloprodajnom nivou: javno dostupne telefonske usluge u fiksnim i mobilnim mrežama, usluge prenosa podataka, usluge širokopojanog pristupa Internetu, VPN usluge itd.

Zato je usluga iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou značajna pretpostavka za razvoj cijelog tržišta elektronskih komunikacija, posebno u dijelu razvoja prenosnih i pristupnih elektronskih komunikacionih mreža u cijeloj državi.

3.2 Važeća regulativa na veleprodajnom tržištu usluga iznajmljenih linija u Crnoj Gori

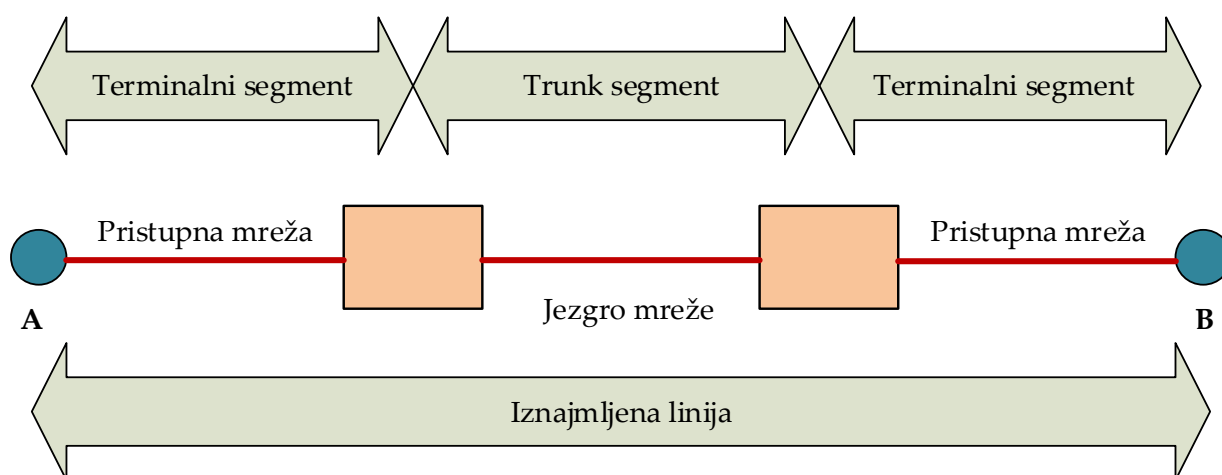
Preporuka (2003/311/EC) o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, iz 2003. godine, razlikovala je tri relevantna tržišta iznajmljenih linija: tržište minimalnog seta iznajmljenih linija – maloprodajni nivo, tržište terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i tržište trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo.

Preporuka (2007/879/EC) o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, ne prepoznaje tržište minimalnog seta iznajmljenih linija kao relevantno tržište na maloprodajnom nivou koje podliježe *ex ante* regulaciji.

Na veleprodajnom nivou, važeća preporuka ne prepoznaje ni tržište trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, kao relevantno tržište koje podliježe *ex ante* regulaciji.

Granica između terminalnih segmenata iznajmljenih linija i trunk segmenata iznajmljenih linija nije jasno definisana, što znači da će granica između ovih segmenata iznajmljenih linija zavistiti od topologije mreže koja je specifična za svaku državu, pa će navedenu granicu odrediti nadležno regulatorno tijelo na osnovu nacionalnih specifičnosti¹⁴.

Na sljedećoj slici su dati segmenti iznajmljene linije:

Agencija je, tokom 2010. godine, uradila analizu tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo. Tom Analizom je utvrđena granica između tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija i trunk segmenata iznajmljenih linija, koja odgovara situaciji u Crnoj Gori.

Nakon sprovedene analize relevantnog tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, Agencija je Rješenjem u novembru 2010. godine, proglasila Crnogorski Telekom za operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu. Navedenim Rješenjem, Crnogorskom Telekomu su, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, određene sljedeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana – nediskriminatornost;
3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva.

Pored toga, Agencija je tokom 2011. godine, uradila i Analizu veleprodajnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija, nakon provjere ispunjenosti testa tri kriterijuma. Nakon sprovedene

¹⁴ Explanatory note C(2007) 5406, str. 38

analize, Agencija je Rješenjem, iz decembra 2011. godine, proglasila Crnogorski Telekom za operatora sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija. Navedenim Rješenjem, Crnogorskom Telekomu su, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, određene sljedeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana – nediskriminatornost;
3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva.

Crnogorski Telekom je, postupajući po nametnutim obavezama, objavio Referentnu veleprodajnu ponuda terminalnog i „trunk“ segmenta iznajmljenih linija i primijenio cijene koje je Agencija odredila odgovarajućim analizama relevantnih tržišta.

4. DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA

4.1 Opis postupka definisanja tržišta

Definisanje relevantnog tržišta je prvi korak u postupku sprovođenja analize relevantnog tržišta. Prilikom definisanja određenog relevantnog tržišta uzimaju se u obzir očekivani ili predviđeni tehnološki ili ekonomski razvoj u nekom budućem vremenskom periodu koji se obično podudara sa rokom za sprovođenje narednog kruga analize relevantnog tržišta. Dakle, sagledavanje operativnih podataka i performansi, koji se odnose na raniji vremenski period, omogućava Agenciji projekciju razvoja i trendova na relevantnom tržištu do očekivanog roka za sprovođenje sljedeće analize relevantnog tržišta.

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena. Saglasno propisima Evropske unije o zaštiti konkurencije, relevantna tržišta imaju dvije dimenzije i to: relevantno tržište usluga i relevantno geografsko tržište.

Relevantno tržište usluga čine oni proizvodi, odnosno usluge, koji su, posmatrano sa pozicije krajnjeg korisnika, međusobno zamjenjivi zbog svojih karakteristika, cijena ili namjene. Jednostavnije rečeno, dimenziju relevantnog tržišta usluga čine svi ponuđeni proizvodi, odnosno usluge koji su po svojim karakteristikama, namjenama i cijenama međusobno zamjenjivi, tako da postoje efekti supstitucije na strani tražnje, na strani ponude ili mogućnost ulaska potencijalne konkurencije.

Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka. Definicija relevantnih tržišta se može mijenjati i mijenja se sa promjenom osobina proizvoda i usluga i mogućnostima zamjene kod ponude i tražnje.

Kod analiza stepena supstitucije na strani tražnje utvrđuje se asortiman usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Kod supstitucije na strani ponude vrši se analiza koja treba da pokaže da li potencijalni pružalac javnih elektronskih komunikacionih usluga može brzo i uz relativno male troškove ponuditi konkretnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste.

U svrhu definisanja tržišta koristi se tehnika Hipotetičkog monopolističkog testa koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usljed preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama.

Geografsku dimenziju relevantnog tržišta čini područje na kojem su određeni operatori ili pružaoci usluga uključeni u ponudu i tražnju za proizvodima i uslugama, a na kojem su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja gdje su uslovi konkurencije bitno drugačiji.

4.2 Definicija maloprodajnog tržišta

Recital (4) Preporuke (2007/879/EC)¹⁵ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, jasno ukazuje da je polazna tačka, u postupku definisanja relevantnog veleprodajnog tržišta, određivanje karakteristika i definisanje odgovarajućeg maloprodajnog tržišta u periodu koji se analizira, procjenom stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude.

Maloprodajna usluga iznajmljene linije predstavlja javnu elektronsku komunikacionu uslugu kojom se obezbeđuje stalna veza između dvije terminalne tačke (lokacije) iste ili različitih elektronskih komunikacionih mreža sa odgovarajućim interfejsima, što ne uključuje funkciju komutacije, pri čemu je iznajmljena linija data krajnjem korisniku na isključivo korišćenje i omogućava mu garantovani simetrični prenosni kapacitet i istovremeno prenošenje informacija (npr. govora, podataka, slike itd.)

Na maloprodajnom tržištu usluge iznajmljenih linija se pružaju krajnjim korisnicima, koji su pretežno poslovni korisnici, a kojima iste služe za povezivanje geografski distribuiranih filijala, povezivanje sa okruženjem, prenos različitih vrsta signala i pristup Internetu, pri čemu se njihova poslovna komunikacija zasniva na potrebi za stalnim pristupom Internetu i prenosom podataka velikim brzinama. Prednosti pristupa iznajmljenim linijama su velika brzina, bezbjednost, maksimalna pouzdanost, istovremeni pristup Internetu za veći broj korisnika i mogućnost stalnog pristupa Internetu svoje računarske mreže.

Na osnovu prethodno navedenog, osnovne funkcionalne karakteristike usluge iznajmljenih linija su:

- Obezbeđivanje stalnog prenosnog kapaciteta između dvije tačke (u istoj ili različitim mrežama);
- Ne uključuje funkciju komutacije ili rutiranja na zahtjev koje bi bile kontrolisane od strane krajnjeg korisnika;
- Obezbeđuje garantovan (dediciran), transparentan i simetričan prenosni kapacitet;
- Omogućava pružanje garantovanog stepena kvaliteta prenosnog kapaciteta.

Usluge, odnosno proizvodi koji ne ispunjavaju navedene karakteristike ne mogu biti bliski supstituti „tradicionalnim“ iznajmljenim linijama, i kao takvi bi izazivali manji konkurentski pritisak na strani tražnje na relevantnom tržištu. Usluge, odnosno proizvodi sa gore navedenim karakteristikama koje se ne mogu podvesti pod terminom tradicionalnih iznajmljenih linija mogu se smatrati bliskim ili čak savršenim supstitutivnim uslugama i mogu pripadati istom tržištu. Međutim, sposobnost supstitucije može biti umanjena zbog znatnih troškova prelaska kod drugog ponuđača ili na korišćenje druge usluge. Korisnik koji je investirao u opremu za korišćenje jedne vrste usluga često neće biti spreman da preuzme dodatne troškove u cilju prelaska na supstitutivnu uslugu. Česti su i slučajevi da su korisnici vezani za postojeće usluge dugoročnim ugovorima ili visokim troškovima terminalne opreme. U slučaju kada su krajnji korisnici prilikom prelaska sa

---

¹⁵ Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

korišćenja jedne usluge na korišćenje druge supstitutivne usluge suočeni sa visokim troškovima prelaska, te usluge neće biti uključene na isto tržište.

U svojoj Preporuci (2003/311/EC)¹⁶ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji Evropska Komisija je sugerisala da relevantno tržište iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou treba da uključi minimalni set iznajmljenih linija. Eksplanatorni memorandum¹⁷, u svojoj diskusiji identifikuje „minimalni set“ iznajmljenih linija kao „posebno relevantno tržište na nivou maloprodaje“. Maloprodajno tržište minimalnog seta iznajmljenih linija se odnosi na definisan opseg usluga na tržištu iznajmljenih linija. Opseg je definisan prema tipu iznajmljene linije (analogna, digitalna), prema specifičnostima namjene (nestruktuirani i strukturirani prenos itd.), kao i prema kapacitetu iznajmljene linije.

Operatori u Crnoj Gori, pored kapaciteta 64 kbit/s; 2048 kbit/s, nestruktuirani; 2048 kbit/s, strukturirani i 34 Mb/s, na maloprodajnom nivou pružaju i iznajmljene linije koje imaju kapacitete između onih identifikovanih minimalnim setom iznajmljenih linija (kapacitete $n \times 64$ kb/s i $n \times 2$ Mb/s), kao i kapacitete 140 i 155 Mb/s. Kapaciteti iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou koji se trenutno nude u Crnoj Gori su: 64 kb/s; $n \times 64$ kb/s (128 kb/s; 256 kb/s; 512 kb/s i 1024 kb/s); 2 Mb/s; $n \times 2$ Mb/s; 34 Mb/s i 140/155 Mb/s. Navedeni kapaciteti podrazumijevaju, između ostalog, iznajmljene linije usaglašenih tehničkih karakteristika.

Opseg maloprodajnog tržišta iznajmljenih linija se bazira na analizi stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude različitih usluga, odnosno proizvoda koji potencijalno mogu biti supstitut usluzi iznajmljene linije. Osnovni elementi koji se razmatraju kod analize stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude su: kapacitet iznajmljene linije, dužina iznajmljene linije, lokacije terminalnih tačaka, funkcionalne karakteristike i cijena. Takođe, veoma su važne kvalitativne karakteristike, jer u nekim slučajevima postoje još uvijek razlike koje se tiču kvaliteta usluge prenosa govora i usluge prenosa podataka.

Prilikom određivanja definicije maloprodajnog tržišta, Agencija je primijenila uobičajeni pristup definisanju tržišta, koji je opisan u Metodologiji za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta. Glavni koraci koji su sprovedeni su sljedeći:

- Prvi korak u analizi je razmatranje ključnih karakteristika usluga koje se mogu klasifikovati kao iznajmljene linije i identifikacija opsega osnovnih usluga koji predstavljaju osnovu analize.
- Nakon toga se određuju granice tržišta, tj. opseg usluga koji pripadaju tržištu. Pri tome se naročito razmatraju pitanja koja se odnose na supstituciju na strani tražnje (stepen do koga krajnji korisnici mogu da zamijene predmetne usluge drugim uslugama), kao i na homogenost konkurentnih uslova (stepen do koga su slični nivoi konkurencije za usluge).

---

¹⁶ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003.

¹⁷ EXPLANATORY NOTE – Accompanying document to the Commission Recommendation on Relevant Product and Service Markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

- Inicijalno se ispituju ograničenja osnovnih usluga, a nakon toga se razmatra širi opseg usluga koje nemaju sve karakteristike iznajmljenih linija, ali i pored toga mogu nametnuti konkurentna ograničenja na usluge iznajmljenih linija.

U daljem postupku definisanja tržišta u dimenziji usluga Agencija je razmatrala sljedeće potencijalne supstitute usluzi iznajmljenih linija:

- Analogne i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije;
- Potencijalne alternative tradicionalnim iznajmljenim linijama;
- Segmentacija iznajmljenih linija prema kapacitetima;
- Nacionalne i međunarodne iznajmljene linije.

4.2.1 Analogne i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije

Istorijski posmatrano, opseg usluga iznajmljenih linija je zasnovan na naslijeđenoj tehnologiji i obuhvata analogne iznajmljene linije i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije. Pod pojmom „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija Agencija će u ovom dokumentu smatrati PDH, SDH i SHDSL/HDSL iznajmljene linije.

Analiza stepana supstitucije na strani tražnje

Analiza stepena supstitucije na strani tražnje između analognih i „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija je zasnovan na funkcionalnoj procjeni ova dva tipa iznajmljenih linija, pregledu trendova na tržištu i poređenju relativnih cijena ovih usluga.

Kako bi mogli procijeniti da li su analogne iznajmljene linije u istom tržištu kao i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije, prilikom procjene se porede analogna iznajmljena linija sa „tradicionalnom“ digitalnom iznajmljenom linijom koja ima kapacitet 64 kb/s.

Analogne iznajmljene linije se pružaju korišćenjem analogne opreme koja se nalazi u prostorijama korisnika. Kapacitet analogne mreže se obično koristi za prenos govora ili prenos podataka u opsegu za prenos govora. Za prenos podataka se koristi modem, pri čemu analogna iznajmljena linija obično ima kapacitet 40 – 50 kb/s.

„Tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije se pružaju korišćenjem modema za prenos velikim brzinama koji služi da obezbijedi dedikirani kapacitet i prenos podataka. Osnovni kapacitet u digitalnoj mreži je 64 kb/s, koji se obično koristi za prenos podataka ali može služiti za prenos govora ako se neophodna oprema instalira u prostorijama krajnjeg korisnika.

I pored toga što postoje razlike u opremi, analogne i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije malih kapaciteta se uobičajeno pružaju korišćenjem slične ili iste tehnologije u jezgru mreže.

Moguće je adaptirati analogne iznajmljene linije za digitalni prenos podataka korišćenjem modema na oba kraja prenosnog puta. Digitalne iznajmljene linije se, takođe, mogu konvertovati za prenos analognih signala korišćenjem analogno/digitalnih konvertora na oba kraja prenosnog puta.

Stepen supstitucije na strani tražnje između dvije usluge može se procijeniti i na osnovu trendova migracije za relevantne usluge. Trend prelaska sa analognih iznajmljenih linija na digitalne, u potpunosti je završen u Crnoj Gori.

U slučaju primjene SSNIP od strane hipotetičkog monopoliste za analogne iznajmljene linije, cijena analogne iznajmljene linije će i dalje biti manja od cijene digitalne iznajmljene linije kapaciteta 64 kb/s. Međutim, imajući u vidu činjenicu da će se analogna tehnologija vremenom potpuno izbaciti iz upotrebe, kao i to da digitalna iznajmljena linija kapaciteta 64 kb/s može ponuditi dodatne garancije kvaliteta, postoji određena motivacija za krajnje korisnike da pređu na korišćenje digitalnih iznajmljenih linija, počevši s kapacitetom od 64 kb/s.

Analiza stepana supstitucije na strani ponude

Agencija procjenjuje stepen do kog će ponuđači „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija razmatrati pružanje analognih iznajmljenih linija u slučaju SSNIP koji primijeni hipotetički monopolista, što predstavlja ograničenje pomenutom povećanju cijena.

Uzimajući u obzir da samo Crnogorski Telekom trenutno nudi usluge analognih i „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija, smatramo da je malo vjerovatno da bi se ulazak na tržište materijalizovao u kratkom roku, kao rezultat povećanja cijena 5 – 10% bilo analognih bilo „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija. Razlog tome su veliki troškovi izgradnje koji su uključeni u pružanje usluga.

Zaključak

Glavne karakteristike usluga analognih i digitalnih iznajmljenih linija su sljedeće:

- Usluge su bazirane na naslijeđenim tehnologijama koje se dalje ne razvijaju i zbog toga njihove funkcionalne karakteristike se neće značajno mijenjati.
- Većina analognih i „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija malih kapaciteta koristi iste sisteme prenosa u istoj mreži; to znači da će bilo kakva značajna promjena troškova uticati na obje usluge i reflektovaće se na nivoe cijena obje usluge.
- Određena istraživanja su pokazala da postoji velika vjerovatnoća da bi se krajnji korisnici odlučili na promjenu ovih usluga u slučaju relativne promjene cijena.

Na osnovu navedenog zaključujemo da analogne iznajmljene linije i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije predstavljaju dio istog relevantnog tržišta usluga.

4.2.2 Potencijalne alternative tradicionalnim iznajmljenim linijama

S obzirom da je u prethodnoj tački ustanovljen osnovni opseg usluga iznajmljenih linija, Agencija će u ovoj tački procijeniti moguće supstitute tim uslugama. U skladu sa tim, Agencija će razmatrati sljedeće usluge:

- VPN,
- Ethernet usluge,
- Asimetrične usluge prenosa podataka (asimetrični xDSL, FTTx, KDS/HFC).

Analiza stepana supstitucije na strani tražnje

U cilju sagladavanja supstitivnosti na strani tražnje, Agencija će analizirati određene usluge, odnosno proizvode, koji mogu da pružaju funkcionalno ekvivalente usluge usluzi tradicionalnih iznajmljenih linija, tj mogu biti bliski ili savršeni supstituti usluzi tradicionalnih iznajmljenih linija. Pored toga Agencija će razmatrati i trendove na tržištu, kao i poređenje relativnih cijena ovih usluga.

❖ VPN (Virtual private network) usluge

VPN (eng. Virtual Private Network) je usluga koja korisnicima omogućava povezivanje geografski distribuiranih lokacija u cilju realizacije privatne mreže, preko javnih mreža. Kod tehnoloških rješenja baziranih na Internet protokolu terminalna oprema korisnika je vezana za IP adresu koju definiše krajnji korisnik.

VPN pružaju mogućnost konfigurisanja prema zahtjevima krajnjeg korisnika. U skladu sa tim, VPN omogućavaju korišćenje za aplikacije „od tačke do tačke“, ali i za aplikacije „od tačke do više tačaka“.

S obzirom da VPN usluge ne obezbjeđuju garancije u pogledu simetričnog kapaciteta prenosa, kao i parametara kvaliteta usluga koje su karakteristične za tradicionalne iznajmljene linije, VPN usluge ne predstavljaju potpuni supstitut uslugama iznajmljenih linija.

❖ Ethernet usluge

Ethernet prenosna tehnologija se, zbog svog tehnološkog razvoja, raširenosti i povoljnih cijena opreme, sve više pojavljuje kao standardna tehnologija za širokopojasne mreže. Kada su u pitanju iznajmljene linije, razmatraćemo slučaj u kome je iznajmljena linija realizovana preko Ethernet tehnologije korišćenjem konfiguracije “od tačke do tačke”, sa Ethernet interfejsima kojima je dodijeljen garantovani simetrični kapacitet prenosa.

Ethernet koristi tehnologiju prenosa paketa i, za razliku od PDH/SDH sistema prenosa, dizajniran je tako da može da opsluži vršna opterećenja saobraćaja koja prevazilaze kapacitet usluge u kratkim vremenskim intervalima. To se postiže skladištenjem (buferovanjem) podataka za kasniji prenos. Iz tog razloga, performanse koje se odnose na kašnjenje i varijacije kašnjenja (*jitter*) se neizbježno degradiraju u uslovima velike količine saobraćaja, što čini kvalitet usluga koji se pruža korišćenjem Ethernet tehnologije “od kraja na kraj” zavisnim od količine saobraćaja, za razliku od PDH/SDH usluga. Starije verzije Ethernet servisa su imale veće promjenljivije vrijednosti kašnjenja i varijacije kašnjenja (*jitter*), i kao rezultat nijesu bile u mogućnosti da podrže sinhronizaciju. Međutim, ukoliko se obezbijedi adekvatno upravljanje saobraćajem, što se sada čini u tzv. “*carrier class*” Ethernet servisima koji omogućavaju usluge “od tačke do tačke”, može se doći do performansi koje se odnose na kašnjenje i varijaciju kašnjenja (*jitter*) koje su uporedive sa PDH/SDH uslugama¹⁸.

---

¹⁸ Opis usluga koji je dat od strane MEF, daje primjer ovoga: <http://metroethernetforum.org/metro-ethernet-services.pdf>

Takođe, treba navesti i značajan napredak koji se odnosi na početak razvoja kod tzv. "carrier class" Ethernet servisa koji podržavaju protokole za sinhronizaciju, kao što je SyncE and IEEE 1588. Glavna primjena ovih servisa se očekuje da bude transport u mobilnim mrežama.

Stoga, Ethernet tehnologija može biti konfigurisana na način da pruža ekvivalentno funkcionalnu uslugu usluzi tradicionalne iznajmljene linije velikog kapaciteta.

❖ **Asimetrične usluge prenosa podataka (asimetrični xDSL, FTTx)**

U ovom trenutku, širokopojasni pristup se pruža, u najvećoj mjeri, korišćenjem ADSL i ADSL2+ tehnologija preko pristupne bakare mreže od lokalnih čvorova mreže do prostorija krajnjeg korisnika. ADSL tehnologija omogućava korišćenje standardne telefonske bakarne parice za obezbjeđivanje asimetričnog prenosa podataka velikim brzinama. Asimetrija se iskazuje u činjenici da su kapaciteti za download veći od kapaciteta za upload. Kapaciteti koji su na raspolaganju krajnjem korisniku zavise kako od opreme koje je instalirana u lokalnim čvorovima mreže (tj. tipa ADSL tehnologije koja je primijenjena), tako i od udaljenosti korisnika od lokalnog čvora. Pored toga, što ADSL ne pruža simetričan prenosni kapacitet, u odnosu na iznajmljene linije razlika postoji u kvalitetu ADSL usluga koje se odnose na garantovani kapacitet, kašnjenje i varijaciju kašnjenja.

Iz prethodno navedenog Agencija zaključuje da ADSL usluge ne predstavljaju potpuni supstitut uslugama iznajmljenih linija.

Razvoj širokopojasnih mreža sljedeće generacije je baziran na unapređenju pristupne konekcije između krajnjeg korisnika i mreže operatora. Taj cilj se realizuje instalacijom kablova sa optičkim vlaknima u pristupnoj elektronskoj komunikacionoj mreži operatora. Pri tome, glavne mrežne arhitekture koje se trenutno razvijaju su:

- FTTH – arhitektura u kojoj je stan krajnjeg korisnika povezan sa mrežom operatora putem optičkog vlakna.
- FTTB – arhitektura u kojoj je zgrada krajnjeg korisnika povezana sa mrežom operatora putem optičkog vlakna, pri čemu je konekcija do stana krajnjeg korisnika ostvarena nekim drugim prenosnim medijumom.

U Crnoj Gori Crnogorski Telekom razvija FTTH arhitekturu koja koristi GPON topologiju kojom se jedno optičko vlakno od pristupne tačke u mreži dijeli između više korisnika. FTTB arhitektura se koristi u kombinaciji sa ADSL2+ tehnologijom, za pružanje usluga krajnjem korisniku.

Zajedničke karakteristike ponuđenih usluga (FTTH, FTTB) je da nude veći kapacitet pristupa u odnosu na tehnologije bazirane na bakarnim paricama. Međutim, i pored toga preko ovih tehnologija pružaju se asimetrični kapaciteti pristupa i nema garantovanih stalnih kapaciteta pristupa (u download – u i u upload – u).

Iz prethodno navedenog Agencija zaključuje da usluge bazirane na FTTx (FTTH, FTTB) ne predstavljaju potpuni supstitut uslugama iznajmljenih linija.

Stepen supstitucije na strani tražnje između dvije usluge može se procijeniti na osnovu trendova migracije za relevantne usluge.

Za potrebe ove procjene, uzećemo u razmatranje obrasce promjene koje se dešavaju u broju digitalnih PDH/SDH iznajmljenih linija i Ethernet iznajmljenih linija. Na maloprodajnom tržištu usluga iznajmljenih linija, se i dalje dominantno koriste usluge tradicionalnih iznajmljenih linija.

U slučaju primjene SSNIP od strane hipotetičkog monopoliste za digitalne iznajmljene linije kapaciteta 34 Mb/s, cijena takve iznajmljene linije će i dalje biti manja od cijene Ethernet iznajmljene linije kapaciteta 100 Mb/s. Međutim, imajući u vidu činjenicu da Ethernet iznajmljena linija kapaciteta 100 Mb/s nudi znatno veći prenosni kapacitet u odnosu na kapacitet od 34 Mb/s postoji određena motivacija za krajnje korisnike da pređu na korišćenje Ethernet iznajmljenih linija, počevši s kapacitetom od 100 Mb/s.

Analiza stepena supstitucije na strani ponude

Agencija procjenjuje stepen do kog će ponuđači „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija razmatrati pružanje Ethernet iznajmljenih linija u slučaju SSNIP koji primijeni hipotetički monopolista, što predstavlja ograničenje pomenutom povećanju cijena.

Uzimajući u obzir činjenicu da osnovnu uslugu na tržištu iznajmljenih linija predstavljaju „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije potrebno je razmotriti da li Ethernet iznajmljene linije pripadaju istom relevantnom tržištu, s obzirom na stepen supstitucije na strani ponude. Agencija smatra, da se jednostavno mogu zamijeniti „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije Ethernet iznajmljenim linijama (isto tako i obrnuto), s obzirom da je potrebno zamijeniti samo interfejs na krajevima iznajmljene linije, što ne predstavlja veliki trošak.

Zaključak

Glavne karakteristike usluga digitalnih i Ethernet iznajmljenih linija su sljedeće:

- Navedene usluge predstavljaju supstitute po svojim funkcionalnim karakteristikama.
- Određena istraživanja koja su sveli regulatori u Evropskoj Uniji su pokazala da postoji velika vjerovatnoća da bi se krajnji korisnici odlučili na promjenu ovih usluga u slučaju relativno male promjene cijena.

Na osnovu navedenog zaključujemo da digitalne iznajmljene linije i Ethernet iznajmljene linije predstavljaju dio istog relevantnog tržišta usluga.

4.2.3 Segmentacija iznajmljenih linija prema kapacitetima

S obzirom da su iznajmljene linije dostupne u širokom rasponu kapaciteta Agencija je, za potrebe definisanja relevantnog tržišta, razmatrala stepen supstitutivnosti iznajmljenih linija različitog kapaciteta.

Analiza stepana supstitucije na strani tražnje

S obzirom na to da se na maloprodajnom tržištu pružaju usluge iznajmljenih linija različitih kapaciteta prenosa, potrebno je utvrditi da li različiti kapaciteti prenosa čine sastavni dio istog tržišta. Agencija je analizirala supstitutivnost kapaciteta iznajmljenih linija preko funkcionalnih i cjenovnih karakteristika.

Razmatranjem funkcionalne supstitutivnosti, krajnji korisnik je u mogućnosti da umjesto iznajmljene linije većeg kapaciteta koristi više linija manjih kapaciteta i održava isti nivo kvaliteta usluge. Uzimajući u obzir da krajnji korisnik može koristiti jednu liniju većeg kapaciteta ili više linija manjih kapaciteta, a da pri tome nivo kvaliteta usluge ostaje nepromijenjen, Agencija ocjenjuje da se u skladu sa kriterijumom funkcionalne supstitutivnosti različiti kapaciteti iznajmljenih linija mogu smatrati dijelom istog tržišta.

Prema podacima dostavljenim u upitnicima, može se zaključiti da po pravilu porastom kapaciteta iznajmljene linije cijena po jedinici kapaciteta opada. Tako npr. cijena iznajmljene linije kapaciteta od 34 Mb/s nije 4 puta veća od cijene iznajmljene linije kapaciteta 8 Mb/s, već manje od 2 puta. Stoga, u slučaju primjene SSNIP za određeni kapacitet iznajmljene linije, krajnji korisnik će, po pravilu, zamijeniti iznajmljenom linijom većeg kapaciteta, s obzirom da će, u zavisnosti od povećanja cijene za veći kapacitet plaćati sličnu, pa čak i nižu cijenu po jedinici kapaciteta, a zapravo će dobiti bolju uslugu.

Zbog značajnih razlika u cijenama između iznajmljenih linija manjih i većih kapaciteta ne postoji direktna supstitutivnost između iznajmljenih linija manjih i većih kapaciteta. Međutim, treba utvrditi da li postoji neprekidni lanac supstitucije između postojećih usluga kako bi se utvrdilo da li predstavljaju jedinstveno tržište, odnosno u ovom slučaju treba utvrditi da li postoji lanac supstitucije između ponuđenih kapaciteta iznajmljenih linija. Kod kapaciteta tradicionalnih digitalnih iznajmljenih linija postoji velika razlika u kapacitetu između ponuđenih iznajmljenih linija, i to između iznajmljene linije kapaciteta od 2Mb/s i 34 Mb/s, 34 Mb/s i 155 Mb/s. Međutim, uvođenjem Ethernet iznajmljenih linija postoji neprekidni lanac supstitucije s obzirom na široku ponudu kapaciteta Ethernet vodova, zbog čega Agencija smatra da nije potrebno vršiti podjelu tržišta u zavisnosti od kapaciteta iznajmljenih linija.

Agencija smatra da nije potrebno posebno dijeliti tržište iznajmljenih linija prema kapacitetima, jer bi struktura svakog pojedinačnog tržišta bila slična strukturi ukupnog tržišta.

Analiza stepana supstitucije na strani ponude

Kod procjene stepena supstitutivnosti iznajmljenih linija različitog kapaciteta na strani ponude Agencija je razmatrala da li bi potencijalni pružalac usluge iznajmljenih linija pribjegao pružanju istovjetne usluge u slučaju povećanja njene cijene od strane hipotetičkog monopoliste. Agencija ocjenjuje nerealnom mogućnost da potencijalni konkurent pristupi izgradnji pristupne infrastrukture u cilju pružanja usluge iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, kao odgovor na malo, ali značajno i trajno povećanje cijena hipotetičkog monopoliste. Objašnjenje leži u veoma velikim troškovima obezbjeđenja lokalnog pristupa, a odnosi se na vrlo visoke troškove izgradnje pristupne i prenosne infrastrukture, koja se pored toga ne može realizovati u kratkom roku. Hipotetički monopolista može odmah da reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

Zaključak

Na osnovu prethodno navedenog, Agencija ocjenjuje, s obzirom na funkcionalne i cjenovne karakteristike, da su iznajmljene linije svih kapaciteta prenosa supstitutivne usluge, odnosno predstavljaju sastavni dio istog maloprodajnog tržišta, pa nije potrebno dalje dijeliti relevantno tržište prema kapacitetima iznajmljenih linija.

4.2.4 Nacionalne i međunarodne iznajmljene linije

S obzirom da su iznajmljene linije dostupne kao nacionalne i međunarodne, Agencija je, za potrebe definisanja relevantnog tržišta, razmatrala stepen supstitutivnosti iznajmljenih linija ovih tipova iznajmljenih linija.

Analiza stepana supstitucije na strani tražnje

S obzirom na to da se na maloprodajnom tržištu pružaju usluge nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih linija, potrebno je utvrditi da li ovi tipovi iznajmljenih linija predstavljaju sastavni dio istog tržišta. Agencija je analizirala supstitutivnost nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih linija preko funkcionalnih karakteristika.

Nacionalna iznajmljena linija je iznajmljena linija čije su obje terminalne tačke mreže u Crnoj Gori, dok je kod međunarodne iznajmljene linije jedna terminalna tačka u Crnoj Gori dok je druga terminalna tačka van Crne Gore. Pored ove funkcionalne razlike, ostale funkcionalne karakteristike nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih linija su iste (nude simetričan kapacitet prenosa, garantuje se određeni nivo kvaliteta usluga itd.)

U slučaju da hipotetički monopolista poveća cijenu usluge nacionalne iznajmljene linije, krajnji korisnik po pravilu neće moći da zamijeni uslugom međunarodne iznajmljene linije, jer korišćenjem te usluge neće moći da poveže dvije krajnje tačke u Crnoj Gori. Takođe, u slučaju da neki krajnji korisnik želi da poveže svoju poslovnicu koja se nalazi van Crne Gore, u slučaju povećanja cijene međunarodne iznajmljene linije, to neće moći da uradi korišćenjem usluge nacionalne iznajmljene linije.

S obzirom na navedenu suštinsku razliku između usluga nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih usluga, Agencija smatra da nije potrebno razmatrati njihovu cjenovnu zamjenljivost.

Analiza stepana supstitucije na strani ponude

Kod procjene stepena supstitutivnosti nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih linija na strani ponude Agencija je razmatrala da li bi potencijalni pružalac usluge iznajmljenih linija pribjegao pružanju istovjetne usluge u slučaju povećanja njene cijene od strane hipotetičkog monopoliste. Agencija ocjenjuje nerealnom mogućnost da potencijalni konkurent pristupi izgradnji potrebne međunarodne infrastrukture u cilju pružanja usluge iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, kao odgovor na malo, ali značajno i trajno povećanje cijena hipotetičkog monopoliste. Objašnjenje leži u veoma velikim troškovima obezbjeđenja međunarodnih prenosnih kapaciteta, koji se pored toga ne mogu realizovati u kratkom roku. Hipotetički monopolista može odmah da reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

Zaključak

Na osnovu prethodno navedenog, Agencija ocjenjuje, s obzirom na funkcionalne karakteristike, da nacionalne i međunarodne iznajmljene linije ne predstavljaju supstitutivne usluge, odnosno ne predstavljaju sastavni dio istog maloprodajnog tržišta.

4.3 Definicija veleprodajnog tržišta

Za razliku od maloprodajnog tržišta iznajmljenih linija, gdje se usluge direktno pružaju krajnjim korisnicima, u veleprodajnom segmentu iznajmljene linije zakupljuju drugi operatori koji ih koriste za direktno ili indirektno pružanje svojih prizvoda i usluga krajnjim korisnicima. U stvari, najveći korisnici na veleprodajnom nivou su mobilni operatori, koji kupuju iznajmljene linije na nivou veleprodaje, koriste ih pretežno kao interkonekzione linkove, za povezivanje radio – baznih stanica i transport IP saobraćaja.

U Eksplanatornom memorandumu Preporuke o relevantnim tržištima iz 2007. godine¹⁹, se navodi da Evropska Komisija smatra da je moguće definisati tržište maloprodaje i tržište veleprodaje iznajmljenih linija, koja su u širokom smislu paralelna. Pružaoci usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje mogu da ponude proizvode i usluge svom maloprodajnom segmentu ili drugim operatorima koji nude te usluge, odnosno proizvode krajnjim korisnicima.

Evropska Komisija, takođe, u Eksplanatornom memorandumu, navodi da je veleprodajno tržište iznajmljenih linija moguće podijeliti na dva segmenta: terminalne segmente iznajmljenih linija i trunk segmente iznajmljenih linija. Agencija smatra da su terminalni segmenti iznajmljenih linija i trunk segmenti iznajmljenih linija komplementarni proizvodi, a ne supstituti, jer se iznajmljene linije pružaju „s kraja na kraj“. Osim toga, Evropska Komisija ima stav da određeni trunk segmenti iznajmljenih linija neće biti ponuđeni od strane alternativnih pružalaca usluga, kao i da bi dalja segmentacija prema kapacitetima mogla biti opravdana samo u slučaju specifičnih nacionalnih okolnosti.

4.3.1 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje

S obzirom da tražnja na nivou veleprodaje proizilazi iz tražnje na nivou maloprodaje, u daljoj analizi stepena supstitucije na strani tražnje na nivou veleprodaje uzeće se u obzir prethodno navedene tehničke karakteristike koje određuju uslugu iznajmljene linije.

Takođe, kao početna pretpostavka prilikom razmatranja stepena supstitucije na strani tražnje na nivou veleprodaje uzeće se pretpostavka da tražnja za uslugom terminalnog segmenta iznajmljenih linija proizilazi iz tražnje za uslugom nacionalne iznajmljene linije koja se pruža na nivou maloprodaje, bez obzira ne tehnologiju kojom je realizovana i kapacitet prenosa koji obezbjeđuje.

Međutim, tražnja za uslugama iznajmljenih linija na nivou veleprodaje ne zavisi samo od tražnje na nivou maloprodaje, već zavisi i od tražnje operatora za uslugom iznajmljenih linija u cilju razvoja i širenja svoje mreže ili povezivanja sa mrežama drugih operatora, kako bi mogli da pružaju i druge elektronske komunikacione usluge na nivou maloprodaje. Na nivou veleprodaje operatori uslugu iznajmljenih linija koriste za sljedeće potrebe: interkonekcioni linkovi, tranzitni linkovi, linkovi za povezivanje mrežnih elemenata operatora. Trenutno se na nivou veleprodaje navedene usluge pružaju preko tradicionalnih digitalnih iznajmljenih linija i preko Ethernet iznajmljenih linija.

---

¹⁹ Explanatory note C (2007) 5406.

S obzirom da je Agencija zaključila da na nivou maloprodaje tradicionalne digitalne iznajmljene linije i Ethernet iznajmljene linije pripadaju istom relevantnom tržištu, isto se može zaključiti i za veleprodajni nivo. Pored toga, na maloprodajnom tržištu je zaključeno da nije potrebno dijeliti relevantno tržište prema kapacitetima iznajmljenih linija, pa se isto može zaključiti i na nivou veleprodaje.

Predmet ove analize tržišta je tržište trunk segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje, odnosno usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje koji se odnosi na trunk segment. U daljem tekstu ovog dokumenta Agencija će, na osnovu nacionalnih specifičnosti (uvažavajući postojeće stanje) i podataka dostavljenih od strane operatora odrediti granice tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija.

Pored toga, operator koji namjerava da pruža javne elektronske komunikacione usluge krajnjim korisnicima, u zavisnosti od topologije i razvijenosti svoje mreže može koristiti pojedine veleprodajne segmente iznajmljenih linija. Operator koji ima dovoljno razvijenu mrežu može koristiti uslugu dijela iznajmljene linije, pa treba razmotriti smatraju li se ove dvije usluge supstitutivnim uslugama.

Na kraju, Agencija je razmatrala da li u relevantno tržište ulaze usluge tradicionalnih digitalnih iznajmljenih linija i usluge Ethernet iznajmljenih linija koje operatori pružaju preko svoje pristupne mreže, tj. koriste za vlastite potrebe (eng. *self supply*).

Na osnovu prethodno navedenog Agencija je, u daljem tekstu analize, razmatrala sljedeća pitanja:

- Gdje se nalazi odgovarajuća granica između tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija i tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija?
- Da li iznajmljene linije i djelovi iznajmljenih linija predstavljaju supstitutivne usluge?
- Da li u relevantno tržište ulaze usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju putem svoje pristupne mreže, tj. za svoje potrebe.

Granica između terminalnih i trunk segmenata iznajmljenih linija

Kao što je već naglašeno, tržište terminalnih segmenata iznajmljenih linija pripada lokalnoj pristupnoj infrastrukturi koju nije jednostavno udvostručiti od strane potencijalne konkurencije. Tržište trunk segmenata iznajmljenih linija ima, međutim, niže barijere za uvođenje konkurencije. Što je definicija trunk segmenata iznajmljenih linija šira, tj. što se granica prema lokaciji krajnjeg korisnika dalje pomjera, postaje sve teže izvodljiva solucija ponovne izgradnje infrastrukture, s ciljem povećanja nivoa konkurentnosti tržišta. Međutim, s obzirom na mogućnost daljeg investiranja u infrastrukturu od strane konkurentskih operatora, ova definicija će biti predmet stalnog praćenja i preispitivanja u kontekstu tržišnih kretanja.

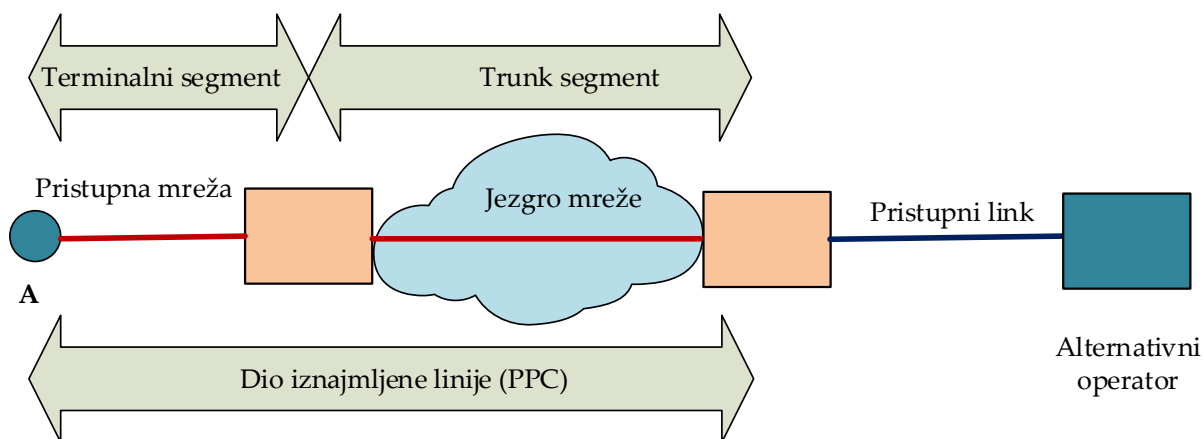
Granicu između tržišta terminalnih i trunk segmenata iznajmljenih linija, Agencija je utvrdila analizom relevantnog tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, iz novembra 2010. godine. Na tako određenu granicu, operatori nijesu imali primjedbi u potpunim upitnicima koje su dostavili Agenciji u postupku prikupljanja podataka za ovu analizu. U skladu sa navedenim, Agencija smatra da bi bilo cjelishodno odrediti granicu između tržišta na geografskoj osnovi, definisanjem da trunk segmentu pripadaju iznajmljene linije između opština u Crnoj Gori i definisanjem da terminalnom segmentu pripadaju iznajmljene linije na teritoriji jedne opštine.

U postupku određivanja razgraničenja između ova dva tržišta, Agencija je razmatrala i hijerarhiju mreža operatora. Međutim, mrežnu topologiju najvećih elektronskih komunikacionih mreža u Crnoj Gori ne karakteriše strukturirana hijerarhijska mreža i na taj način se ne dobija jasna predstava gdje leži granica između tržišta terminalnih segmenata i tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija. Agencija ocjenjuje da relevantnu „granicu“ između tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija i tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija treba da definiše lokalna korisnička centrala, ali ne zbog njene funkcije komutacije, već zbog njenog značaja kod eventualnog donošenja odluke alternativnog pružaoca usluge o izgradnji sopstvene infrastrukture. Sa geografskog aspekta granica je objekat u kojem je smještena lokalna telefonska centrala za određenu opštinu, a sa funkcionalnog aspekta granica je digitalni razdjelnik ili mrežni uređaj ekvivalentne funkcionalnosti koji je smješten u tom objektu.

S obzirom na relativno ravnu mrežnu hijerarhiju koja postoji u Crnoj Gori, i na visoke nepovratne troškove vezane za izgradnju mreže, Agencija predviđa da se ova situacija neće promijeniti tokom perioda na koji se odnosi ova analiza.

Iznajmljene linije i dijelovi iznajmljenih linija

Djelovi iznajmljenih linija (eng. *Partial Private Circuit*) se mogu koristiti da obezbijede simetrični kapacitet između dvije terminalne tačke, od kojih je jedna povezana preko interkonekcionog linka na lokaciji drugog operatora, a druga je na lokaciji korisnika. Tipično, dijelovi iznajmljenih linija uključuju terminalne segmente i trunk segmente iznajmljenih linija koji su povezani na iznajmljenu liniju mrežnog operatora preko linka između mreža operatora (pristupni link). Iznajmljena linija krajnjeg korisnika koja je povezana na prenosni čvor operatora, nije direktno ekvivalentna terminalnom segmentu iznajmljene linije, već može uključivati i neke elemente trunk segmenta iznajmljene linije.

Djelovi iznajmljenih linija mogu predstavljati komercijalniju alternativu iznajmljenim linijama u situaciji kada je operator uložio sredstva u izgradnju sopstvene infrastrukture. Umjesto iznajmljivanja iznajmljene linije „od kraja do kraja“ od mrežnog operatora, operator može da iznajmi dio linije, a da za preostali kapacitet koristi sopstvenu infrastrukturu.

Djelovi iznajmljenih linija i iznajmljene linije zadovoljavaju funkcionalni aspekt definicije iznajmljene linije, tako da kod analize stepena supstitucije na strani tražnje oni predstavljaju funkcionalne ekvivalente.

Djelovi iznajmljenih linija i iznajmljene linije na nivou veleprodaje pružaju ekvivalentnu funkcionalnost korisniku – drugom operatoru, odnosno obezbjeđuju simetričan kapacitet od tačke do tačke i oba proizvođača koriste većinu istih elemenata mreže. Međutim, način na koji se kapacitet nudi drugom operatoru značajno se razlikuje. Iznajmljena linija se pruža po principu „od kraja do kraja“, dok se kod dijela iznajmljene linije druga tačka iznajmljene linije povezuje na pristupnu tačku drugog operatora kao dio transportnog linka. Usluga korišćenja djelova iznajmljenih linija doprinosi većoj efikasnosti mreže drugog operatora, agregacijom većeg broja linija (djelova iznajmljenih linija ili interkonekcionih linkova) na jednom transportnom linku. Da bi iskoristili ovu efikasnost, operatori moraju da investiraju u mrežu, što se od njih ne bi zahtijevalo u slučaju korišćenja usluge iznajmljene linije na nivou veleprodaje.

Agencija ocjenjuje da operatori na nivou veleprodaje imaju interes i za iznajmljenim linijama i za djelovima iznajmljenih linija. Precizna kombinacija ova dva proizvođača zavisi od odnosa cijena ovih usluga, zbog čega će u slučaju da hipotetički monopolista poveća cijenu, ove dvije usluge biti međusobno konkurentne. Iz ovog razloga, Agencija smatra da sa aspekta tražnje iznajmljene linije i djelovi iznajmljenih linija čine jedinstveno tržište.

Usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju preko svoje mreže, odnosno za svoje potrebe

S obzirom da se na nivou maloprodaje usluge tradicionalnih digitalnih iznajmljenih linija i Ethernet iznajmljenih linija smatraju supstitutivnim uslugama, potrebno je utvrditi da li postoji na nivou maloprodaje dovoljan konkurentski pritisak od strane operatora koji nevedene usluge pružaju preko svoje mreže, odnosno za sopstvene potrebe (eng. *self supply*), tako da mogu uticati na određivanje cijena usluga iznajmljenih linija. Ukoliko postoji značajan konkurentski pritisak na nivou maloprodaje, potrebno je u dimenziju usluga (proizvođača) relevantnog tržišta uključiti i usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju za sopstvene potrebe, odnosno svojim krajnjim korisnicima na nivou maloprodaje.

U odsustvu regulacije, ukoliko bivši monopolista koji pruža veleprodajnu uslugu iznajmljenih linija poveća cijenu te usluge, maloprodajna cijena usluge operatora koji pruža uslugu iznajmljene linije krajnjim korisnicima preko navedene veleprodajne usluge, bi se, takođe, trebala povećati jer će operatori biti prinuđeni da povećane veleprodajne troškove prebace na krajnje korisnike. Iz tog razloga krajnji korisnici bi, zbog povećanja cijena, počeli koristiti usluge iznajmljene linije koje se pružaju preko svoje pristupne mreže jer su njihove cijene povoljnije, a na nivou maloprodaje su supstitutivne usluge.

Iz tog razloga, na osnovu supstitutivnosti na strani tražnje na nivou maloprodaje dolazi do određenog pritiska na odluku bivšeg monopoliste jer će, zbog povećanja cijena veleprodajne usluge iznajmljenih linija, korisnici prelaziti na druge maloprodajne usluge (koje se zasnivaju na svojoj mreži, a ne na veleprodajnoj usluzi), što će povećanje cijena bivšem monopolisti učiniti neisplativim, tj. dovešće do smanjenja prodaje veleprodajne usluge.

U skladu sa prethodno navedenim, Agencija smatra da sa aspekta tražnje, usluga iznajmljenih linija koju operatori pružaju za sopstvene potrebe (eng. *self supply*), odnosno svojim krajnjim korisnicima, pripada relevantnom tržištu u dimenziji usluga.

4.3.2 Analiza stepena supstitucije na strani ponude

Supstitucija na strani ponude na nivou veleprodaje bi bila moguća u slučaju, kada operator koji ne pruža usluge iznajmljivanja linija na nivou veleprodaje i ne posjeduje sopstvenu infrastrukturu, prilikom povećanja cijena usluga hipotetičkog monopoliste počne pružati navedenu uslugu. Usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje ne bi bilo moguće početi pružati u kratkom vremenskom roku zbog toga što operator ne posjeduje svoju pristupnu elektronsku komunikacionu mrežu. Troškovi građevinskih radova, kopanja rova, gradnja neophodne infrastrukture, polaganje kablova i ostali troškovi i potrebne radnje su toliko zahtjevne da ih nije moguće realno završiti u kratkom vremenskom roku kao odgovor na malo, ali stalno povećanje cijena.

Agencija smatra, da bi sa aspekta ponude operator pružalac iznajmljenih linija tehnički mogao da pruža i djelove iznajmljenih linija, kao odgovor na povećanje cijene koje bi izvršio hipotetički monopolista – pružalac djelova iznajmljenih linija. Takođe, operator pružalac djelova iznajmljenih linija bi tehnički bio u stanju da izvrši promjenu u svojoj ponudi, u relativno kratkom roku, kao odgovor na povećanje cijene usluge iznajmljene linije od strane hipotetičkog monopoliste. U suštini, za uslugu iznajmljenih linija i za uslugu djelova iznajmljenih linija koristi se ista tehnologija. Na osnovu ove analize, Agencija je mišljenja da, sa aspekta ponude, iznajmljene linije i djelovi iznajmljenih linija pripadaju jedinstvenom tržištu.

Agencija je, takođe, zaključila da u dimenziji usluga relevantnog tržišta sa strane tražnje ulaze i iznajmljene linije koje operatori pružaju za svoje potrebe. Kada se posmatra aspekt ponude, Agencija smatra da operatori koji pružaju usluge iznajmljenih linija za svoje potrebe, odnosno svojim krajnjim korisnicima, mogu u kratkom vremenskom roku početi pružati veleprodajne usluge iznajmljenih linija u slučaju povećanja cijene hipotetičkog monopoliste.

4.3.3 Relevantno tržište u dimenziji usluga (proizvoda)

Na osnovu navedenog Agencija je utvrdila da veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija pripadaju javno ponuđene elektronske komunikacione usluge:

- trunk segmenti iznajmljenih linija bez obzira na kapacitet, pri čemu se terminalne tačke nalaze na teritoriji različitih opština ili teritoriji različitih država,
- Ethernet linije bez obzira na kapacitet, pri čemu se terminalne tačke nalaze na teritoriji različitih opština ili teritoriji različitih država.

4.4 Relevantno tržište u geografskoj dimenziji

Relevantno geografsko tržište uključuje prostor na kome su operatori i pružaoci usluga uključeni, sa aspekta ponude i sa aspekta tražnje za relevantnim proizvodima i uslugama. Preovladavajući uslovi konkurencije na tom prostoru su slični ili dovoljno homogeni i isti se bitno razlikuju od susjednog prostora.

U skladu sa smjernicama i preporukama Evropske komisije u sektoru elektronskih komunikacija geografska dimenzija relevantnih tržišta najčešće se određuje imajući u vidu kriterijume koji se odnose na područje pokrivenosti mrežom i područje regulatorne nadležnosti.

Na osnovu gore navedenog, a uzimajući u obzir:

- analizu stepena supstitucije usluge trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou,
- da operatori pružaju javne elektronske komunikacione usluge pod istim uslovima u cijeloj Crnoj Gori,
- da je pravni i regulatorni okvir za predmetne usluge, odnosno pravni i regulatorni okvir vezan za područje elektronskih komunikacija, isti na cijeloj teritoriji Crne Gore,

Agencija zaključuje da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji za uslugu trunk segmenta iznajmljene linije – veleprodajni nivo u opsegu nacionalno, odnosno relevantno tržište u geografskoj dimenziji čini cijela teritorija Crne Gore.

4.5 Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta

U skladu sa prethodno navedenim, Agencija je odredila da relevantno tržište trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, u dimenziji usluga, pripadaju javno ponuđene usluge iznajmljenih linija koje se nude drugim operatorima, uključujući tradicionalne iznajmljene linije i Ethernet iznajmljene linije, bez obzira na kapacitet prenosa i medijuma koji se koristi za prenos, čine sljedeće usluge:

- Trunk segmenti iznajmljenih linija bez obzira na kapacitet, pri čemu se terminalne tačke nalaze na teritoriji različitih opština ili teritoriji različitih država;
- Ethernet linije bez obzira na kapacitet, pri čemu se terminalne tačke nalaze na teritoriji različitih opština ili teritoriji različitih država;
- Usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju za sopstvene potrebe.

Agencija je odredila da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji cijela teritorija Crne Gore.

5. TEST TRI KRITERIJUMA

Preporuka Evropske komisije iz februara 2003. godine sadržala je 18 tržišta koja su bila podložna prethodnoj regulaciji, što znači da je Evropska komisija zaključila da su na relevantnim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma), te na taj način utvrdila da su relevantna tržišta podložna prethodnoj regulaciji u većini zemalja Evropske unije.

Prethodna Preporuka o relevantnim tržištima izmijenjena je na način da umjesto 18 relevantnih tržišta, postoji 7 relevantnih tržišta koja su podložna prethodnoj regulaciji. Tržišta koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima, nacionalna regulatorna tijela i dalje mogu regulisati, ali na način da dokažu da su na tim tržištima istovremeno zadovoljena tri kriterijuma (Test tri kriterijuma).

Veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija koje je na osnovu stare Preporuke o relevantnim tržištima bilo smješteno na 14. mjestu od 18 relevantnih tržišta koja su bila navedena u toj Preporuci, nije sastavni dio nove Preporuke o relevantnim tržištima. Na osnovu navedenog, Agencija može prethodno regulisati navedeno tržište jedino u slučaju da su istovremeno zadovoljena sljedeća tri kriterijuma:

1. Prisutnost visokih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode;
2. Struktura tržišta koja ne teži razvoju efikasne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog perioda;
3. Primjena relevantnih propisa o zaštiti konkurencije sama po sebi ne omogućuje na odgovarajući način uklanjanje nedostataka na tržištu.

Tri kriterijuma su kumulativni kriterijumi i zato ih treba primjenjivati kao cjelinu. Nemogućnost ispunjenja i jednog kriterijuma će u svakom slučaju obavezno voditi ka zaključku da to tržište nije kandidat za *ex ante* regulaciju.

U slučaju da su zadovoljena sva tri kriterijuma, Agencija je u mogućnosti sprovesti analizu kojom se utvrđuje nivo konkurencije, odnosno postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom. Glavna razlika između Testa tri kriterijuma i analize tržišta kojom se utvrđuje nivo konkurencije, odnosno postoje li na tržištu operatori sa značajnom tržišnom snagom je u tome što je kod Testa tri kriterijuma naglasak na razvoju i strukturi tržišta, dok je kod analize tržišta naglasak na odnosu između operatora koji djeluju na tom tržištu.

5.1 **Prvi kriterijum: Prisutnost visokih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, strukturne, pravne ili regulatorne prirode**

U skladu sa članom 64 stav 3 Zakona o elektronskim komunikacijama, odnosno u skladu s Preporukom Evropske komisije dvije vrste prepreka su ključne prilikom određivanja postoje li visoke i trajne prepreke ulaska na tržište:

- strukturne prepreke;
- pravne ili regulatorne prepreke.

Prvi kriterijum je statički kriterijum, odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti procijeniti postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište. Prijetnja od ulaska na tržište, nezavisno ulazi li novi operator na tržište na kraće ili duže vrijeme, predstavlja glavni pritisak od strane potencijalne konkurencije na postojeće operatore na tržištu. U slučaju kada postoje prepreke ulaska na tržište, odnosno u situaciji u kojoj su izgrađene prepreke ulaska na tržište, smanjuje se postojećim operatorima na tržištu i prijetnja od ulaska novih operatora.

Na osnovu navedenog, da se zaključiti da utvrđivanjem postoje li visoke i trajne prepreke ulaska na određeno tržište, Agencija može uticati na razvoj efikasne konkurencije na tom tržištu.

5.1.1 Strukturne prepreke ulaska na tržište

Na osnovu Preporuke Evropske komisije iz 2003. godine²⁰, nacionalnim regulatornim tijelima prilikom određivanja postoje li na tržištu visoke i trajne prepreke ulaska mogu pomoći sljedeći kriterijumi, koji ne moraju biti istovremeno zadovoljeni:

- nadzor nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku prepreku razvoju infrastrukturne konkurencije;
- stepen vertikalne integracije;
- postojanje nenadoknadivih troškova;
- jednostavan ili povlašćen pristup tržištima kapitala ili novčanim izvorima;
- ekonomija obima;
- ekonomija širine;
- prepreke prelaska za krajnje korisnike;
- stepen diverzifikacije usluga;
- tehnološka prednost ili nadmoć.

Agencija je u nastavku koristila neke od prethodno spomenutih kriterijuma, a u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori odnosno utvrđivanja postoje li ili ne postoje strukturne prepreke ulaska na veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija.

a) nadzor nad infrastrukturom, koji predstavlja visoku prepreku razvoju infrastrukturne konkurencije

Crnogorski Telekom ima sopstvenu prenosnu (transportnu) mrežu preko koje se, između ostalih, obezbjeđuje i pružanje usluge trunk segmenata iznajmljenih linija. Razvoj i izgradnja sopstvene prenosne mreže zahtijeva velika ulaganja, što za operatore koji tek ulaze na tržište nije poslovno efikasna i brza opcija.

Za ostale operatore, koji postoje na tržištu ili planiraju ući na tržište, izgradnja sopstvene prenosne infrastrukture je otežana zbog visokih i većinom nenadoknadivih troškova ulaganja zbog potrebe kopanja i provlačenja distributivne telekomunikacione kanalizacije. Izgradnja i stavljanje u upotrebu sopstvene prenosne infrastrukture zahtijeva visoka kapitalna ulaganja te detaljno razrađene poslovne planove i razumno vrijeme povraćaja uloženi sredstava. U skladu s

---

²⁰ ERG (08) 21 ERG Report on 3 criteria test final 080604

navedenim, može se zaključiti kako ulazak na tržište zahtijeva od novih operatora značajna ulaganja i to većinom u obliku nenadoknadivih troškova, koje operatori neće moći nadoknaditi u slučaju tržišnog neuspjeha i izlaska s tržišta. Stoga, uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost prenosne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekom, te činjenicu da je ista građena tokom dugog perioda, odnosno u periodu, kako je već navedeno, kada je Crnogorski Telekom bio javno preduzeće kao i u sljedećem periodu kada je uživao ekskluzivna prava, repliciranje prenosne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekom za pružanje veleprodajne usluge trunk segmenata iznajmljivih linija nije ekonomski opravdano.

Iz svega prethodno navedenog, Agencija zaključuje kako postoje visoke prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije.

b) stepen vertikalne integracije

Vertikalna integracija podrazumijeva operatora koji je prisutan na više različitih, vertikalno povezanih, veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Vertikalna integracija se, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, tretira kao prenošenje značajne tržišne snage. Takvo prenošenje značajne tržišne snage je pokušaj istiskivanja konkurencije s potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje konkurencije pri ulasku na tržište.

Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator, odnosno operator koji djeluje i na maloprodajnom i na veleprodajnom tržištu. Na osnovu navedenog, a uzimajući u obzir da Crnogorski Telekom raspolaže mrežnom infrastrukturom na cijelom području Crne Gore, vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom pružaju mu ključnu prednost u odnosu na svoje konkurente na maloprodajnoj osnovi, te mu i na veleprodajnom tržištu, u odsustvu regulacije, omogućavaju iskorišćavanje značajne tržišne snage.

Zaključak je da Crnogorski Telekom ima visok stepen vertikalne integracije koja dodatno jača tržišnu poziciju istog i posljedično slabi tržišnu poziciju ostalih operatora na tržištu.

c) prepreke prelaska za krajnje korisnike

Prilikom procjene postoje li prepreke pri prelasku krajnjih korisnika sa usluga bivšeg monopoliste na nove operatore koji djeluju na tržištu potrebno je utvrditi postoji li razlika u trošku, s jedne strane, za nove operatore koji pokušavaju steći novog korisnika u odnosu na trošak koji ima operator iz perioda monopola pri zadržavanju postojećih korisnika. Po mišljenju Agencije, prilikom upoređenja prethodno pomenutih troškova dolazi do određene razlike u samom trošku na štetu novih operatora. Naime, Crnogorski Telekom, kao bivši monopolista, predstavlja vrlo snažno i prepoznatljivo tržišno ime (eng. *brand*) koje je poznato gotovo svim krajnjim korisnicima i koji u slučaju sličnih maloprodajnih cijena koje nude ostali operatori na tržištu nemaju potrebu za promjenom operatora.

S druge strane, novi operatori nemaju toliko snažno i prepoznatljivo tržišno ime iz čega proizlazi da moraju uložiti dodatne napore kao i novčana sredstva kroz oglašavanje svog tržišnog imena i stvaranja slike kvalitetnog i pouzdanog operatora kako bi isti postao prepoznatljiv, a samim time i zanimljiv krajnjim korisnicima.

Uzevši u obzir da postoji određena razlika u trošku s jedne strane sticanja, a s druge strane, zadržavanja krajnjih korisnika, navedeno predstavlja prepreku ulasku na tržište.

d) ekonomija širine

Ekonomija širine postoji ako su ukupni troškovi proizvodnje dva ili više proizvoda manji nego proizvodnja istih proizvoda u odvojenim pogonima ili kompanijama. Ona reflektuje situaciju u kojoj se ostvaruju uštede do kojih dolazi objedinjavanjem velikog broja različitih aktivnosti unutar jedne kompanije korišćenjem zajedničkih inputa i zajedničkim unapređivanjem proizvodnje.

Crnogorski Telekom je dugo godina bio jedini operator na području Crne Gore koji je pružao uslugu pristupa fiksnoj mreži. U posmatranom periodu Crnogorski Telekom pruža čitav spektar elektronskih komunikacionih usluga koristeći fiksnu mrežu, a pruža i usluge posredstvom mobilne mreže i usluge internet pristupa i kao takav uživa prednosti ekonomije širine.

e) ekonomija obima

Ekonomija obima (eng. *economy of scope*) se odnosi na potencijalne prednosti operatora dobijene zajedničkom ponudom različitih proizvoda i usluga. Infrastrukturni operatori su horizontalno integrisani operatori, odnosno operatori koji krajnjim korisnicima nude čitavu lepezu usluga (javno dostupna telefonska usluga, usluga širokopojasnog pristupa Internetu, usluga IPTV-a). Upravo spomenuta horizontalna integrisanost omogućava operatorima korišćenje prednosti ekonomije obima. Ekonomija obima podrazumijeva uštede na troškovima do kojih dolazi, u slučaju ovog relevantnog tržišta, korišćenjem iste mrežne infrastrukture za pružanje niza različitih maloprodajnih usluga.

Crnogorski Telekom koristi mrežnu infrastrukturu terminalnih segmenta i trunk segmenata iznajmljenih linija i za pružanje drugih usluga. Agencija zato ocjenjuje da to predstavlja prepreku ulasku operatorima na relevantno tržište.

5.1.2 Pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište

Na osnovu preporuke Evropske komisije, pravne ili regulatorne prepreke ne zavise od ekonomskih uslova, već proizlaze iz pravnih, administrativnih ili ostalih sličnih mjera koje indirektno utiču na ulazak novih operatora na tržište.

Prema dokumentu Evropske grupe regulatora (ERG), glavne pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište odnose se na sljedeće:

- potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom;
- ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra;
- uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište.

a) potreba za administrativnom odlukom, odnosno dozvolom, kako bi se moglo započeti sa komercijalnim radom

Zakon o elektronskim komunikacijama stupio je na snagu avgusta 2013. godine. Na osnovu člana 46 Zakona svako pravno ili fizičko lice ima pravo da uspostavi i daje na korišćenje elektronsku

komunikacionu mrežu, te da pruža elektronske komunikacione usluge na području Crne Gore, bez pribavljanja posebnog ovlaštenja, odnosno u mogućnosti su da navedene usluge pružaju samo na osnovu generalnog ovlaštenja (autorizacije).

b) ograničenja i uslovi povezani uz upotrebu radio-frekvencijskog spektra

Navedeni tip ograničenja ne odnosi se na veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija, koje je obrađeno u ovom dokumentu.

c) uticaji načina na koji je postavljena regulacija na nove operatore koji planiraju ulazak na tržište

Agencija smatra da ne postoje nikakve odredbe, u zakonskim ili podzakonskim aktima, koje bi onemogućile operatoru koji je izgradio sopstvenu pristupnu mrežu da ostvari ulazak na tržište i počne da pruža usluge krajnjim korisnicima. Nadalje, svaki operator koji ulazi na tržište ne mora sagraditi sopstvenu prenosnu mrežu da bi pružao usluge fizičkim i pravnim licima, već je u mogućnosti da koristi veleprodajne ponude koje je Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na vertikalno povezanim veleprodajnim tržištima, obavezan ponuditi svim operatorima koji djeluju na tržištu. Takođe, svaki operator će, nezavisno o tržišnom udjelu i vremenu u kojem je prisutan na tržištu, koristiti jednake, nediskriminirajuće veleprodajne uslove koji su transparentno objavljeni.

Procedure i plaćanja za samo počinjanje pružanja elektronskih komunikacionih servisa su jednostavnije i jeftinije u odnosu na stari regulatorni okvir. Godišnje naknade koje se plaćaju na bazi pružanja servisa i korišćenja ograničenih servisa, shodno Zakonu o elektronskim komunikacijama su, u principu, u granicama visine godišnje naknade iz starog regulatornog režima. Iako je važeći Zakon o elektronskim komunikacijama dao mogućnost da godišnja naknada za regulaciju i nadzor tržišta može ići do 1,5% godišnjih prihoda operatora u prethodnoj godini, Agencija je na ime ove naknade, od dana stupanja na snagu Zakona, obračunala iznos koji je značajno ispod zakonkog maksimuma. Odnosno, za 2012. godinu obračunato je 1,058%, za 2013. obračunato je 1,09% i za 2014. na ime ove naknade obračunato je 1,17% ukupnih prihoda operatora nastalih po osnovu pružanja javnih elektronskih komunikacionih usluga i davanja na korišćenje elektronskih komunikacionih mreža, elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme.

Iz navedenog je vidljivo kako su preuzeti koraci koji su minimizirali, odnosno u potpunosti uklonili pravne i regulatorne prepreke ulaska na tržište odnosno koraci koji su omogućili ulazak na tržište većeg broja operatora, a samim tim i liberalizaciju tržišta.

5.1.3 Zaključak o prvom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u prvom kriterijumu, Agencija zaključuje kako na veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija postoje strukturne prepreke ulaska na tržište. S druge strane, na istom tržištu ne postoje pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je prvi kriterijum zadovoljen.

5.2 Drugi kriterijum: Struktura tržišta koja ne teži razvoju efikasne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog perioda

Prvi kriterijum, koji je obrađen u poglavlju 5.1. ovog dokumenta, je statički kriterijum, odnosno kriterijum na osnovu kojeg je Agencija u mogućnosti procijeniti postoje li u tačno određenom trenutku visoke i trajne strukturne, pravne ili regulatorne prepreke ulaska na tržište. Drugi kriterijum je dinamički kriterijum, odnosno na osnovu tog kriterijuma Agencija je u mogućnosti odrediti teži li tržište u određenom periodu efikasnoj konkurenciji. Iz navedenog je vidljivo da se prva dva kriterijuma međusobno dopunjuju, odnosno Agencija na osnovu oba kriterijuma može izvući zaključak je li nužno prethodno regulisati određeno tržište.

Agencija, kako bi bila u mogućnosti prethodno regulisati određeno tržište, mora dokazati i statički i dinamički kriterijum, odnosno mora dokazati da tržište u tačno određenom trenutku i određenom budućem vremenu ne teži savršenoj konkurenciji.

Na osnovu dokumenta ERG-a regulatornim tijelima prilikom određivanja teži li tržište u određenom periodu efikasnoj konkurenciji mogu pomoći sljedeći kriterijumi koji ne moraju biti kumulativno zadovoljeni:

- tržišno učešće operatora;
- cjenovna kretanja;
- nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije;
- stepen diversifikacije proizvoda;
- potencijalna konkurencija;
- prepreke sticanja tržišnog učešća.

Agencija je u nastavku koristila neke od prethodno spomenutih kriterijuma, a sve u svrhu utvrđivanja stvarnog stanja na tržištu elektronskih komunikacija u Crnoj Gori, odnosno utvrđivanja teži li ili ne teži veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija razvoju efikasne konkurencije unutar odgovarajućeg vremenskog okvira.

a) tržišno učešće operatora

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, Agencija će izračunati tržišno učešće na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i tumačiti ga u skladu sa Smjernicama Evropske komisije o relevantnim tržištima.

Tržišno učešće je mjerilo relativne veličine nekog operatora, odnosno pružaoca usluge na relevantnom tržištu, izračunato na način da se utvrdi procenat u kojem taj operator učestvuje u ukupnoj proizvodnji i/ili prodaji nekog proizvoda i/ili usluge na relevantnom tržištu u određenom vremenskom razdoblju.

Tržišno učešće se najčešće koristi kao indikator tržišne snage. Iako, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, visoko tržišno učešće nije sam po sebi dovoljna mjera kako bi se utvrdilo postojanje značajne tržišne snage na nekom relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće imati značajnu tržišnu snagu. Prema tome, operator čije tržišno učešće ne premašuje 25% vjerovatno neće imati značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu i u

skladu s tim, tržišno učešće operatora koje premašuje 50% je samo po sebi, osim u izuzetnim okolnostima, dovoljan dokaz postojanja značajne tržišne snage tog operatora.

Nadalje, možemo smatrati da operator na određenom tržištu ima značajno tržišno učešće ukoliko je isti stabilan kroz određeno vremensko razdoblje. S druge strane, promjenjivi tržišni udjeli pokazatelji su smanjivanja tržišne snage na relevantnom tržištu, a promjene u tržišnim udjelima ogledaju se u promjenama koje su vidljive kroz promjene u broju ili prihodu usluga, koje operator nudi na tržištu.

Obradom prikupljenih podataka, a uzimajući u obzir definiciju relevantnog tržišta, Agencija zaključuje da su tržišni udjeli Crnogorskog Telekom i po broju trunk segmenata iznajmljenih linija i po kapacitetu trunk segmenata iznajmljenih linija bili u prethodnom periodu veoma visoki, što upućuje na zaključak da će se takva tržišna struktura zadržati i u relevantnom razdoblju za procjenu drugog kriterijuma, a to je period od naredne tri godine, shodno članu 64 stav 4 Zakona o elektronskim komunikacijama.

b) cjenovna kretanja

Praksa unakrsnog subvencioniranja

Unakrsno subvencioniranje se može konstatovati u situaciji kada telekomunikacioni operator vrši subvencionisanje rashoda od pružanja usluga na jednom tržištu prihodima od pružanja usluga na drugom tržištu. Utvrđivanje cijene ispod nivoa inkrementalnih troškova pružanja jedne usluge podrazumijeva utvrđivanje previsoke cijene neke druge usluge. Okolnost da operator može utvrđivati cijene nekih usluga iznad nivoa troškova pružanja te usluge je indikacija da operator ima značajnu tržišnu snagu na tom relevantnom tržištu. Unakrsno subvencioniranje je stoga pokušaj operatora da izvrši prenošenje značajne tržišne snage sa jednog tržišta na drugo.

„Cjenovno stezanje“

„Cjenovno stezanje“ (eng. *price squeeze*) je situacija kada operator sa značajnom tržišnom snagom kao vertikalno integrisana kompanija svojom cjenovnom politikom destimuliše konkurenciju i potencijalne pružaoce servisa na način da približava nivo veleprodajnih cijena koje zaračunava konkurenciji nivou svojih maloprodajnih cijena (koje nijesu troškovno orijentisane), čime ne ostavlja prostora i mogućnosti konkurentskim kompanijama za ostvarivanje prihvatljive margine profita.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao nuditi veleprodajnu uslugu trunk segmenata iznajmljenih linija iznad stvarnog troška te usluge i tako uticati na povećanje troškova operatora koji koriste navedenu uslugu, uz istovremeno smanjenje cijena iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, što bi dovelo do značajnog povećanja troškova poslovanja konkurentskih kompanija i u krajnjem do njihovog istiskivanja sa tržišta.

c) nadzor infrastrukture kod koje postoje visoke prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije

Navedeni podkriterijum je isti kao kod prvog kriterijuma, a jedina razlika je u činjenici da je u drugom kriterijumu navedeno potrebno posmatrati kao potencijalnu prepreku da tržište teži efikasnoj tržišnoj konkurenciji.

5.2.1 Zaključak o drugom kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u drugom kriterijumu, Agencija zaključuje kako veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija ne bi, u odsustvu regulacije, težilo efikasnoj konkurenciji.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je drugi kriterijum zadovoljen.

5.3 Treći kriterijum: Primjena relevantnih propisa o zaštiti konkurencije sama po sebi ne omogućava na odgovarajući način uklanjanje nedostataka na tržištu

Na osnovu dokumenta Evropske asocijacije regulatora o testu tri kriterijuma, regulatorna tijela treba da procijene da je li primjena propisa o zaštiti konkurencije dovoljna da ukloni nedostatke koji postoje ili koji se mogu javiti na tržištu elektronskih komunikacija. Navedena procjena mogla bi uključivati sljedeće:

5.3.1 Step en opšteg nekonkurentnog ponašanja

Propisi o zaštiti konkurencije mogli bi se smatrati dovoljnim za otklanjanje nedostataka na tržištu u slučaju da ne postoji velika i učestala potreba za djelovanjem Uprave za zaštitu konkurencije. S druge strane, ako nedostaci koji postoje ili se mogu javiti na tržištu zahtijevaju učestalu potrebu za intervencijom od strane Uprave za zaštitu konkurencije, poput zabrane svakog daljnjeg postupanja operatora kojem je utvrđena zloupotreba statusa značajne tržišne snage na relevantnom tržištu, određivanja mjera, uslova i rokova za otklanjanje štetnih efekata, moglo bi se smatrati da propisi o zaštiti konkurencije nijesu dovoljni za otklanjanje nedostataka koji postoje na tržištu.

5.3.2 Step en kompleksnosti otklanjanja nekonkurentnog ponašanja

Određivanje stepena nekonkurentnog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom je zbog svoje složenosti djelotvornije ukoliko se situacija na tržištu kontinuirano prati. Instrumentima *ex ante* regulacije može se blagovremeno otkriti i spriječiti pokušaj prenošenja značajne tržišne snage sa jednog na drugo relevantno tržište od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom i na taj način izbjeći negativne posledice, što je otežano *ex post* regulacijom.

Upravi za zaštitu konkurencije svojevrsan problem može predstavljati kompleksnost određivanja stepena nekonkurentskog ponašanja od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom, iz razloga što ne raspolaže svim informacijama o poslovanju operatora koje su neophodne za utvrđivanje stvarnog stanja i situacije na tržištu. U navedenom slučaju, *ex ante* regulacija bi bila mnogo efikasnija za tržište, nego da se nekonkurentsko ponašanje pokušava otkloniti *ex post* regulacijom.

5.3.3 Nekonkurentno ponašanje može dovesti do nepopravljive štete na relevantnom tržištu

Na tržištu se mogu dogoditi situacije u kojima je pravovremena intervencija neophodna kako bi se spriječile ozbiljne ili nepopravljive štete koje mogu biti nanešene konkurenciji od strane operatora sa značajnom tržišnom snagom. U navedenim slučajevima odnosno u situacijama u kojima je

nužna brza intervencija od strane regulatorne institucije, propisi o zaštiti konkurencije, odnosno *ex post* regulacija, ne bi bili dovoljni, već je u navedenim slučajevima potrebna *ex ante* regulacija.

Primjena mjera *ex ante* regulacije doprinosi razvoju konkurencije na tržištu kroz podsticanje efikasnosti ulaganja kod infrastrukture čiji obim nije lako udvostručiti.

5.3.4 Potreba za regulatornom intervencijom kako bi se dugoročno osigurao razvoj efikasne konkurencije na tržištu

U nekim slučajevima primjena propisa o zaštiti konkurencije, odnosno *ex post* regulacija može stvoriti određene probleme u podsticanju razvoja efikasne tržišne konkurencije u budućem razdoblju. Konkretno, u slučajevima u kojima je moguće udvosrtučiti infrastrukturu, odnosno u slučajevima u kojima je potrebno promovisati razvoj infrastrukturne konkurencije, primjena *ex ante* regulacije mogla bi se dugoročno smatrati efikasnijom od primjene isključivo *ex post* regulacije, odnosno od primjene propisa iz oblasti zaštite konkurencije. Naime, promovisanje razvoja infrastrukturne konkurencije zahtjeva unaprijed definisanje svih ključnih uslova, što propisima o zaštiti konkurencije nije moguće. Nadalje, kod trećeg kriterijuma nije bitno uzeti u obzir samo činjenicu o tome jesu li propisi o zaštiti konkurencije dovoljni da se *ex post* regulacijom riješi potencijalni problem koji se javio na tržištu, već je potrebno u obzir uzeti i činjenicu u kojem razdoblju, u slučaju da se pojavi određeni problem, propisi o zaštiti konkurencije mogu isti riješiti. Agencija smatra da bi propisi o zaštiti konkurencije bili dovoljni da *ex post* regulacijom riješe potencijalni problem koji se dogodio na tržištu, međutim, smatra da isti u ovom trenutku nisu u mogućnosti dovoljno brzo riješiti potencijalni problem, gdje je pravovremena intervencija neophodna. Dakle, naknadno sankcionisanje zloupotreba statusa značajne tržišne snage shodno Zakonu o zaštiti konkurencije moglo bi se pokazati kao neblagovremeno za zadržavanje postojećeg stepena liberalizacije i uslova tržišne konkurencije.

Naime, u članu 59 Zakona o zaštiti konkurencije („Sl. list Crne Gore”, br. 44/12) propisano je da, ako nadležni organ preko ovlašćenog lica, utvrdi da je zloupotrijebljen dominantan položaj Rješenjem o utvrđivanju povrede konkurencije može da naloži mjere za otklanjanje utvrđene povrede konkurencije, odnosno sprječavanje njenog nastanka ili slične povrede i preduzimanje određene radnje ili zabranu preduzimanja određene radnje (mjere ponašanja).

Nadalje, Zakon o zaštiti konkurencije jasno propisuje postupak koji treba sprovesti da bi se moglo donijeti konačno rješenje. Iz prethodno ukratko opisanog administrativnog postupka vidljivo je da postojeći propisi o zaštiti tržišne konkurencije *ne omogućavaju brzo rješavanje problema* na relevantnom veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija.

5.3.5 Zaključak o trećem kriterijumu

Na osnovu svih činjenica iznesenih u trećem kriterijumu, Agencija zaključuje da za veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija propisi o zaštiti konkurencije odnosno *ex post* regulacija ne omogućavaju na odgovarajući način otklanjanje nedostataka na tržištu.

U skladu s navedenim Agencija zaključuje da je treći kriterijum zadovoljen

5.4 Zaključak Agencije da je relevantno tržište podložno ex ante regulaciji

Prema mišljenju Agencije, a kako je i dokazano u poglavljima 5.1, 5.2 i 5.3 ovog dokumenta, veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija je podložno prethodnoj (*ex ante*) regulaciji i to iz razloga što je zadovoljen Test tri kriterijuma shodno članu 65 Zakona o elektronskim komunikacijama.

U skladu s navedenim, odnosno činjenicom da je Agencija utvrdila da su ispunjeni svi uslovi iz Testa tri kriterijuma, odnosno da je tržište podložno *ex ante* regulaciji nastaviće se postupak analize tržišta koji uključuje procjenu postojanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, utvrđivanje svih postojećih i potencijalnih prepreka razvoju efikasne tržišne konkurencije, kao i određivanja razumnih, proporcionalnih i adekvatnih regulatornih obaveza operatorima za koje se utvrdi da imaju status operatora sa značajnom tržišnom snagom.

6. ANALIZA KONKURENCIJE NA TRŽIŠTU TRUNK SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA – VELEPRODAJNI NIVO

6.1 Cilj i predmet analize relevantnog tržišta

Saglasno odredbama poglavlja VI Zakona o elektronskim komunikacijama, koje se odnosi na zaštitu konkurencije u oblasti elektronskih komunikacija, postupak analize relevantnih tržišta se sprovodi u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procjene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu.

Nakon definisanja relevantnog tržišta, Agencija će, u skladu sa prikupljenim podacima i Metodologijom za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta procijeniti postoji li na konkretnom tržištu operator sa značajnom tržišnom snagom. Smatra se da jedan operator ima značajnu tržišnu snagu ako samostalno ili zajedno sa ostalim operatorima na određenom relevantnom tržištu ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike.

Pri procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu Agencija će, u skladu sa članom 68 Zakona, uzeti u obzir sljedeće kriterijume:

1. tržišni udio operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu;
2. barijere za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu;
3. uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć);
4. odsustvo potencijalne konkurencije;
5. ekonomija obima i ekonomija širine;
6. tehnološka prednost i superiornost;
7. nivo razvijenosti prodajne i distributivne mreže;
8. stepen vertikalne integracije;
9. stepen diverzifikacije usluga;
10. povlašćen pristup tržištima kapitala ili finansijskim resursima;
11. ograničenje povećanja kapaciteta;
12. povezanost usluga koje pruža.

Saglasno članu 68 stav 2 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija će prilikom procjenjivanja da li dva ili više operatora imaju značajnu tržišnu snagu primjeniti sljedeće kriterijume:

- 1) tržišni udio operatora na relevantnom tržištu;
- 2) ekonomija obima i ekonomija širine;
- 3) stepen vertikalne integracije;
- 4) ograničenje povećanja kapaciteta;
- 5) uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć).

Prilikom procjenjivanja značajne tržišne snage operatora i primjene kriterijuma Agencija saraduje sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije.

6.2 Tržišno učešće operatora na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, Agencija je izračunala tržišno učešće na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i tumačila ga u skladu sa Smjernicama Evropske komisije o analizi tržišta²¹.

Tržišno učešće je mjerilo relativne veličine nekog operatora, odnosno pružaoca usluge na relevantnom tržištu, izračunato na način da se utvrdi procenat u kojem taj operator učestvuje u ukupnoj proizvodnji i/ili prodaji nekog proizvoda i/ili usluge na relevantnom tržištu u određenom vremenskom razdoblju.

Tržišno učešće se najčešće koristi kao indikator tržišne snage. Iako, u skladu sa Smjernicama Evropske komisije, visoko tržišno učešće nije samo po sebi dovoljna mjera kako bi se utvrdilo postojanje značajne tržišne snage na nekom relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće imati značajnu tržišnu snagu. Prema tome, operator čije tržišno učešće ne premašuje 25%, vjerovatno neće imati značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu i u skladu s tim, tržišno učešće operatora koje premašuje 50% je samo po sebi, osim u izuzetnim okolnostima, dovoljan dokaz postojanja značajne tržišne snage tog operatora.

Pored toga, možemo smatrati da operator na određenom tržištu ima značajno tržišno učešće ukoliko je isti stabilan tokom određenog vremenskog perioda. S druge strane, promjenjivi tržišni udjeli pokazatelji su smanjivanja tržišne snage na relevantnom tržištu, a promjene u tržišnim udjelima ogledaju se u promjenama koje su vidljive kroz promjene u broju ili prihodu usluga, koje operator nudi na tržištu.

Na osnovu prikupljenih podataka ustanovljeno je da su uslugu iznajmljenih linija, u posmatranom vremenskom periodu (2012. godina – 2014. godina), na veleprodajnom nivou pružali sljedeći operatori:

Operator	Adresa sjedišta operatora
Crnogorski Telekom a.d.	Moskovska 29, 81000 Podgorica
Telenor d.o.o.	Rimski trg br. 4, 81000 Podgorica
Mtel d.o.o.	Kralja Nikole 27A, 81000 Podgorica
Radio-difuzni centar d.o.o.	Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 130, 81000 Podgorica
Fibernet d.o.o.	Kralja Nikole 27A, 81000 Podgorica
MNNNews d.o.o.	Rimski trg br. 4, 81000 Podgorica

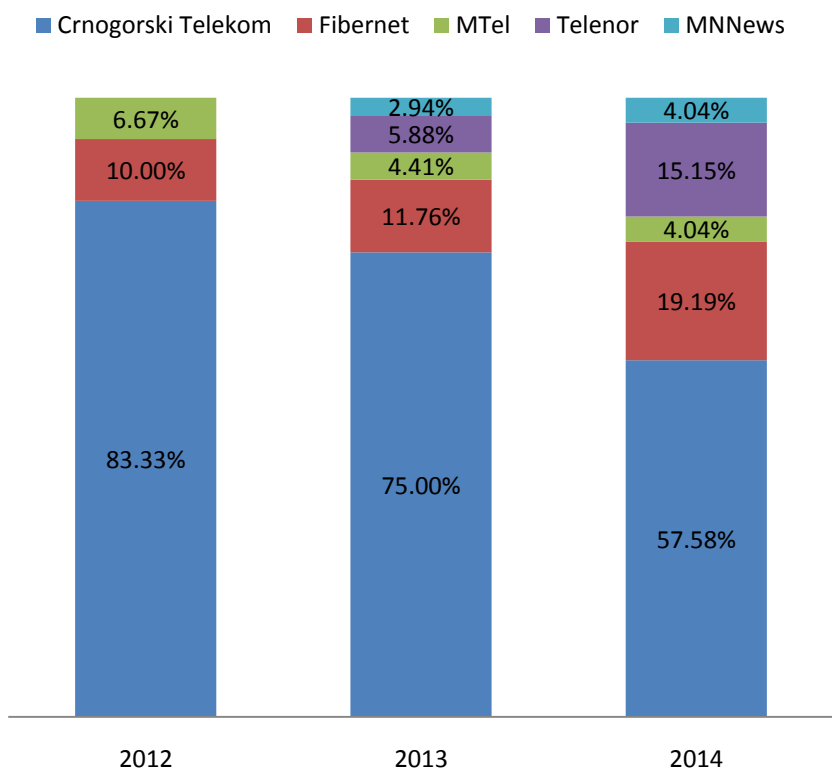
Važno je naglasiti da su uslugu trunk segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje u posmatranom vremenskom razdoblju pružali: Crnogorski Telekom a.d., Telenor d.o.o., Mtel d.o.o., Fibernet d.o.o. i MNNNews d.o.o..

²¹ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (2002/C 165/03).

Obradom prikupljenih podataka, a uzimajući u obzir definiciju relevantnog tržišta, Agencija je izračunala tržišno učešće operatora na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo za 2012., 2013. i 2014. godinu i prikazala ga u sljedećoj tabeli i na sljedećem grafikonu:

	2012.	2013.	2014.
Crnogorski Telekom	83.33%	75.00%	57.58%
Fibernet	10.00%	11.76%	19.19%
Mtel	6.67%	4.41%	4.04%
Telenor	0.00%	5.88%	15.15%
MNNNews	0.00%	2.94%	4.04%

Učešće operatora prema ukupnom broju trunk segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje

Izvor podataka popunjeni Upitnici operatora

Kao što se vidi iz prethodne tabele i grafika tržišni udio Crnogorskog Telekomu po broju trunk segmenata iznajmljenih linija je sa 83,33% u 2012. godini pao na 57,58% u 2014. godini što znači da su ostali operatori koji su prisutni na ovom tržištu uspjeli da smanje tržišno učešće Crnogorskog Telekomu za oko 25%. Razlog ovog smanjenja leži u činjenici da ostali operatori nude usluge ovog relevantnog tržišta i to iznajmljene linije između teritorija različitih opština u Crnoj Gori ili kao međunarodne iznajmljene linije. Ostvareni porast u tržišnom udjelu npr. Fibernet-a može se pripisati pružanju usluge međunarodnih iznajmljenih linija, ali ovaj operator nije u mogućnosti da pruži usluge na većoj teritoriji Crne Gore (nema pokrivenost na nacionalnom nivou). Što se pokrivenosti na nacionalnom nivou tiče nju nema ni MNNNews.

Kod proračuna tržišnog učešća Agencija je koristila podatke iz dostavljenih Upitnika operatora. Kako svi operatori namaju nacionalnu pokrivenost uslugom ovog tržišta podaci nijesu u potpunosti međusobno uporedivi. Iz tog razloga Agencija smatra da ne daju sasvim objektivnu sliku stepena konkurentnosti na relevantnom tržištu. Naime, Fibernet i MNNews usluge pružaju samo na onim područjima tzv. visoke koncentracije poslovnih subjekata gdje je ekonomski opravdano graditi sopstvenu prenosnu mrežu odnosno replicirati mrežu Crnogorskog Telekom. Međutim, na područjima manje koncentracije poslovnih subjekata, a time i manje tražnje za prenosnim kapacitetima, operatori nemaju ekonomskog interesa za gradnju sopstvene prenosne mreže. Ovo dodatno ide u prilog dokazivanja statusa Crnogorskog Telekom kao operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Agencija na osnovu navedenog zaključuje da su tržišni udjeli Crnogorskog Telekom veoma visoki, što upućuje na zaključak da je Crnogorski Telekom a.d. Podgorica mogući operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu. Agencija će u daljoj analizi ispitivati da li Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu i po nekim drugim kriterijumima.

6.3 Ekonomija obima i ekonomija širine

Ekonomija obima (eng. *economies of scope*) nastaje smanjivanjem prosječnih proizvodnih troškova koje se može postići ako kompanija proizvodi određen broj usko povezanih proizvoda ili usluga. Ekonomija obima podrazumijeva uštede na troškovima do kojih dolazi, u slučaju ovog relevantnog tržišta, korišćenjem iste mrežne infrastrukture za pružanje niza različitih maloprodajnih usluga.

Crnogorski Telekom koristi svoju mrežnu infrastrukturu, ne samo za pružanje usluga koje pripadaju tržištima terminalnih segmenta i trunk segmenata iznajmljenih linija, već i za pružanje drugih javnih elektronskih komunikacionih usluga. Agencija, iz tog razloga ocjenjuje da to predstavlja prepreku ulasku operatorima na relevantno tržište, a samim tim i još jedan dokaz postojanja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekom.

Ekonomija širine postoji ako su ukupni troškovi proizvodnje dva ili više proizvoda manji nego proizvodnja istih proizvoda u odvojenim pogonima ili kompanijama. Ona reflektuje situaciju u kojoj se ostvaruju uštede do kojih dolazi objedinjavanjem velikog broja različitih aktivnosti unutar jedne kompanije korišćenjem zajedničkih inputa i zajedničkim unapređivanjem proizvodnje.

Crnogorski Telekom je dugo godina bio jedini operator na teritoriji Crne Gore koji je pružao uslugu pristupa fiksnoj mreži. U posmatranom periodu Crnogorski Telekom pruža čitav spektar elektronskih komunikacionih usluga koristeći fiksnu elektronsku komunikacionu mrežu, a preko svoje mobilne mreže pruža i čitav niz elektronskih komunikacionih usluga mobilnim korisnicima, i kao takav uživa prednosti ekonomije širine.

6.4 Stepen vertikalne integracije

Vertikalna integracija podrazumijeva operatora koji je prisutan na više različitih, vertikalno povezanih, veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Vertikalna integracija se, u skladu sa

Smjernicama Evropske komisije, tretira kao prenošenje značajne tržišne snage. Takvo prenošenje značajne tržišne snage je pokušaj istiskivanja konkurencije sa potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje konkurencije pri ulasku na tržište.

Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji djeluje i na maloprodajnom i na veleprodajnom nivou. Uzimajući u obzir činjenicu, da Crnogorski Telekom raspolaže mrežnom infrastrukturom na cijeloj teritoriji Crne Gore, vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom pružaju mu ključnu prednost u odnosu na svoje konkurente na maloprodajnom tržištu, pa mu u odsustvu regulacije, omogućavaju korišćenje značajne tržišne snage i na veleprodajnom tržištu.

Zaključak je da Crnogorski Telekom ima visok stepen vertikalne integracije koji dodatno jača njegovu tržišnu poziciju i posljedično slabi tržišnu poziciju ostalih operatora na tržištu.

6.5 Ograničenje povećanja kapaciteta – kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti

Crnogorski Telekom ima sopstvenu prenosnu mrežu preko koje se, između ostalih, obezbjeđuje i pružanje usluge trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Za razliku od drugih operatora, koji svoje prenosne mreže grade na ograničenim teritorijama, Crnogorski Telekom ima izgrađenu prenosnu mrežu na cijeloj teritoriji Crne Gore, kako u segmentu telekomunikacione kablovske infrastrukture (telekomunikacione kablovske kanalizacije i položenih kablova) tako i u segmentu broja pristupnih tačaka. Ova infrastruktura je građena tokom dugog vremenskog perioda i predstavlja osnovnu prednost Crnogorskog Telekoma u odnosu na druge operatore koji bi imali namjeru da pružaju usluge trunk segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Razvoj i izgradnja sopstvene prenosne mreže zahtijeva velika ulaganja od strane operatora, što nije poslovno efikasna i brza opcija za operatore koji tek ulaze na tržište. Kapitalna ulaganja koja su potrebna za izgradnju i stavljanje u upotrebu takve infrastrukture su izuzetno velika i uglavnom nose sa sobom i velike nenadoknadive troškove, odnosno troškove koji se neće moći nadoknaditi ako novi operator odluči, ili bude prisiljen, da izađe sa tržišta. Veće učesće nenadoknadivih troškova podrazumijeva da potencijalni operatori koji žele da uđu na tržište moraju uzeti u obzir rizik ulaska na tržište i voditi računa o tome da svoje cijene, nakon ulaska na tržište, formiraju na takav način da mogu pokriti nenadoknadive troškove.

Uzimajući u obzir geografsku rasprostranjenost prenosne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma, te činjenicu da je ista građena tokom dugog vremenskog perioda, odnosno u vremenu, kada je Crnogorski Telekom bio javno preduzeće kao i u narednom periodu kada je uživao ekskluzivna prava, repliciranje prenosne (mrežne) infrastrukture Crnogorskog Telekoma za pružanje veleprodajne usluge trunk segmenta iznajmljenih linija nije ekonomski opravdano.

Iz prethodno navedenog proizilazi da Crnogorski Telekom kontroliše infrastrukturu kod koje postoje velike prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije, pri čemu se to stanje neće mijenjati u vremenskom razdoblju na koje se odnosi ova analiza, a što je još jedan pokazatelj da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu obrađenom ovim dokumentom.

6.6 Uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć)

Kod analize relevantnog tržišta na bazi ovog kriterijuma, Agencija je razmatrala da li operator pruža veleprodajne usluge određenim operatorima sa jakim pregovaračkom pozicijom, koji vrše značajan uticaj na nivo konkurentnosti i onemogućavaju operatoru da se ponaša nezavisno od konkurencije i krajnjih korisnika. Jaka pregovaračka pozicija, odnosno kompenzaciona kupovna moć, proizlazi iz velikog učešća drugih operatora u ukupnim prihodima operatora koji pruža određenu veleprodajnu uslugu. Navedena praksa je moguća u situaciji kada na tržištu postoji više operatora koji nude ili su u mogućnosti nuditi istu uslugu i koji imaju veliku bazu korisnika, što na analiziranom relevantnom tržištu u Crnoj Gori nije slučaj. Agencija zaključuje da na tržištu postoji nedostatak kompenzacione kupovne moći, odnosno, ne postoji operator koji može uticati na određivanje cijena Crnogorskog Telekoma.

6.7 Zaključak analize tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo

Na osnovu svega do sada navedenog, u analizi relevantnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou Crnogorski Telekom a.d. Podgorica ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike. Iz tog razloga, Agencija je zaključila da je Crnogorski Telekom a.d. Podgorica operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, i da rezultati analize po ostalim kriterijuma ne mogu uticati na već donijeti zaključak.

7. PREPREKE RAZVOJU KONKURENCIJE

Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi, u odsustvu *ex ante* regulacije, mogle negativno uticati na interese krajnjih korisnika. Time je omogućeno određivanje regulatornih obaveza koje će, saglasno članu 69 stav 3, najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika.

Agencija smatra preprekom razvoju tržišne konkurencije svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na izbacivanje postojećih konkurenata sa tržišta, sprječavanje ulaska na tržište novim konkurentima ili svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika²².

S obzirom da postupak određivanja regulatornih obaveza, definisan novim regulatornim okvirom Evropske unije i Zakonom o elektronskim komunikacijama, ne podrazumijeva da se zloupotreba statusa značajne tržišne snage stvarno desila, to će Agencija svaku prepreku smatrati za moguću pod određenim okolnostima. Takođe, Agencija smatra da regulatorne obaveze treba da imaju preventivno dejstvo i da, i pored toga što treba da budu u skladu sa evropskom praksom, treba da budu primjerene i nacionalnim specifičnostima.

Shodno dokumentu ERG (06) 33, regulatorna praksa prepoznaje 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, zasnovanih na iskustvima regulatornih tijela, pri čemu regulatorna tijela imaju slobodu da prepoznaju moguće prepreke specifične za određenu državu koje su van tog okvira. Ovih 27 uobičajenih prepreka imaju svoju tržišnu i uzročno posljedičnu dimenziju, a ogledaju se kroz:

1. Prenosnje značajne tržišne snage operatora sa značajnom tržišnom snagom sa tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na susjedno vertikalno ili horizontalno tržište;
2. Različita postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, koja isti koriste kao sredstvo za zadržavanje statusa značajne tržišne snage (jačanje prepreka ulasku na određeno tržište);
3. Postupanja koja se mogu svesti pod pojam "tipičnog monopolskog ponašanja" (*textbook monopoly behaviour*).

Prepoznavanje mogućih prepreka razvoju konkurencije je bitno zbog mogućnosti preventivnog djelovanja na svako postupanje koje nije u skladu sa podsticanjem razvoja efikasne konkurencije i interesima krajnjih korisnika. Preventivno djelovanje se realizuje izborom adekvatnih regulatornih obaveza, koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu.

Naime, prema mišljenju Agencije, značajna tržišna snaga operatora ukazuje na postojanje prepreka razvoju konkurencije u odsustvu regulacije, pa bi blagovremeno nametanje regulatornih obaveza spriječilo prenošenje značajne tržišne snage na susjedna tržišta i povećanje prepreka ulasku na tržište. Time bi se pospješio ulazak na tržište i razvoj konkurencije. Ukoliko je na tržištu mala vjerovatnoća ulaska novih operatora usljed prednosti prvog operatora, regulatorno tijelo je u

---

²² Revised ERG Common Position on the approach to appropriate remedies in the ECNS regulatory framework, Final Version May 2006, ERG (06)33

obavezi da zaštiti interese krajnjih korisnika i pospješi efikasnost operatora sa značajnom tržišnom snagom.

S tim u vezi Agencija će, u cilju sagledavanja ukupnog ambijenta na tržištu i utvrđivanja uzroka značajne tržišne snage operatora, definisati moguće strukturalne i regulatorne prepreke, kako bi bila u mogućnosti da nametne adekvatne regulatorne obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom.

Takođe, na tržištima gdje je ulazak na tržište novih operatora malo vjerovatan i gdje tržišna snaga ostaje nepromjenjiva zbog prednosti prvog ulaska na tržište (*first mover advantage*), Agencija mora zaštititi korisnike od postupanja suprotno njihovim interesima i neefikasnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom.

7.1 Tržišna dimenzija prepreka razvoju konkurencije

U regulatornoj praksi su kao prepreka razvoju konkurencije, kada je u pitanju tržišna dimenzija, poznata četiri različita slučaja, u zavisnosti od nivoa na kojem se dešavaju, i to:

1. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage;
2. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage;
3. Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu;
4. Završavanje (terminacija) poziva.

7.1.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage odnosi se na situaciju kada operator pruža usluge na veleprodajnom tržištu i na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu²³, pri čemu operator ima značajnu tržišnu snagu na veleprodajnom tržištu. Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu nudi određene veleprodajne usluge, koje su neophodne za pružanje usluge na srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. Ukoliko se radi o operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu, on može pokušati da tu tržišnu snagu prebaci sa veleprodajnog na potencijalno konkurentno maloprodajno tržište. Ukoliko prenošenje tržišne snage uspije, operator će tada imati značajnu tržišnu snagu i na veleprodajnom i na maloprodajnom tržištu.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje 11 tipičnih postupanja koji se mogu podvesti pod vertikalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa;
- Diskriminatorno korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija;
- Taktike odlaganja;
- Integralni/kombinovani paketi usluga;
- Nerazumni/neopravdani zahtjevi;
- Diskriminacija kvalitetom usluga;
- Strateški dizajn proizvoda;

---

²³ Ista konstatacija važi za bilo koja dva vertikalno povezana tržišta, tj. može da se primijeni i na dva srodna vertikalno povezana veleprodajna tržišta

- Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Unakrsno subvencioniranje;
- Predatorske cijene.

7.1.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage odnosi se na situaciju kada operator posluje na različitim tržištima koja nijesu vertikalno povezana i ima status značajne tržišne snage na jednom od njih. Pod određenim okolnostima, operator može pokušati da prenese tržišnu snagu s jednog tržišta, na kojem ima značajnu tržišnu snagu, na drugo, potencijalno konkurentno tržište. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage može se realizovati između dva maloprodajna tržišta, dva veleprodajna tržišta ili između maloprodajnog i veleprodajnog tržišta, koji nisu vertikalno povezani.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje dva tipična postupanja koji se mogu podvesti pod horizontalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Integralni/kombinovani paketi usluga;
- Unakrsno subvencioniranje.

7.1.3 Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu

Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu može dovesti do problema u funkcionisanju konkurencije, a može se pojaviti kako na veleprodajnom, tako i na maloprodajnom tržištu, pri čemu operator sa značajnom tržišnom snagom može tipičnim monopolskim ponašanjem i raznim postupcima pojačati prepreke ulasku na navedeno tržište u cilju obezbjeđivanja pozicije i značajne tržišne snage.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje deset tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na pojedinom tržištu:

- Strateški dizajn proizvoda;
- Ugovorni uslovi koji uvećavaju troškove prelaska korisnika;
- Ekskluzivni dogovor(i);
- Prekomjerna ulaganja;
- Predatorske cijene;
- Previsoke cijene;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Nedovoljna ulaganja;
- Previsoki troškovi/inefikasnost;
- Nizak kvalitet usluge.

7.1.4 Završavanje (terminacija) poziva

Završavanje (terminacija) poziva odnosi se na situaciju dvostranog pristupa (tzv. *two-way access*), pri kome treba izvršiti povezivanje dvije ili više mreža, kako bi krajnji korisnici različitih mreža

imali mogućnost ostvarivanja međusobne komunikacije. U cilju međusobnog povezivanja operatori pojedinih mreža međusobno dogovore uslove interkonekcije na nivou veleprodaje, pa nakon toga formiraju cijene na maloprodajnom nivou, na kome ove mreže mogu ali i ne moraju biti konkurenti. Iako se problemi opisani u ovom slučaju mogu podvesti pod probleme koji su definisani u prethodna tri slučaja, zbog specifičnosti i značaja terminacije poziva, ovaj slučaj je naveden kao poseban.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske unije prepoznaje četiri tipična postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom:

- Prećutni sporazum(i);
- Previsoke cijene;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Odbijanje dogovora/uskraćivanje povezivanja mreža (interkonekcije).

7.2 Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju konkurencije

Druga dimenzija koju bi trebalo razmotriti kod postupanja operatora, odnosno mogućih prepreka razvoju konkurencije, je uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju konkurencije. Naime, svaka prepreka razvoju konkurencije odnosno svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom, ima uvijek određeni cilj, tj. svako postupanje je uzrok koji dovodi do određene posljedice na tržištu, što utiče na postojeće ili potencijalne konkurente i krajnje korisnike. Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije je drugi način sagledavanja problema prepreka razvoju konkurencije, ali pomaže pri dinamičkom, vremenskom sagledavanju određenih prepreka razvoju konkurencije, odnosno, postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Regulatorna praksa prepoznaje uzročno posljedičnu dimenziju prepreka razvoju konkurencije kroz elemente:

- **Strateške promjenljive:** cijena, kvalitet, vrijeme, informacije itd.
- **Postupanje:** cjenovna diskriminacija, diskriminacija kvalitetom, taktike odlaganja, sakrivanje/uskraćivanje informacija.
- **Posljedice:** povećanje troškova direktnih konkurenata, smajivanje prodaje direktnih konkurenata, istiskivanje cijene, sprečavanje ulaska/izlaska s tržišta (eng. *foreclosure*).

7.3 Prepreke razvoju efikasne konkurencije na tržištu trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo

U ovom poglavlju Agencija je analizirala i detaljno obrazložila moguće prepreke razvoju konkurencije koje se u odsustvu regulacije, a u vremenskom periodu na koji se odnosi analiza, mogu pojaviti na relevantnom tržištu trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo. Prepreke razvoju konkurencije proizilaze iz sposobnosti ili namjere operatora da na tržištu iskoristi svoje veliko tržišno učešće.

Prema dokumentu ERG (06) 33 u evropskoj regulativi postoji 27 uobičajenih prepreka razvoju konkurencije koje su prepoznate u praksi. Većina prepreka je zasnovana na iskustvima regulatornih tijela i pokazuje stvarne situacije u sektoru elektronskih komunikacija, ali regulatorna

tijela imaju mogućnost prepoznavanja mogućih prepreka razvoju konkurencije izvan datog okvira, a koje mogu biti specifične za određenu državu ili određeno tržište.

U odsustvu *ex ante* regulacije, operatori sa značajnom tržišnom snagom obično imaju visoko tržišno učešće na tržištu trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo. Odbijanje pristupa i isključivanje potencijalne konkurencije sa tržišta je glavna prepreka razvoju konkurencije u ovom segmentu. Odnosno, u odsustvu *ex ante* regulacije, jedino operatori koji posjeduju sopstvenu pristupnu mrežu, imaju mogućnost obezbjeđenja usluge iznajmljivanja trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija.

U skladu sa definicijom relevantnog tržišta i na osnovu procjene efikasnosti konkurencije, kao i određivanjem operatora sa značajnom tržišnom snagom i kriterijuma koji su tom prilikom korišćeni, Agencija smatra da su, u odsustvu *ex ante* regulacije, na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, moguće prepreke koje se odnose na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage.

Operator sa značajnom tržišnom snagom ima potencijalnu mogućnost da utiče na širok raspon parametara konkurentnosti, uključujući cijene, inovativnost, kvalitet usluge. Pored toga, operator sa značajnom tržišnom snagom može, putem veleprodajne usluge, pokušati izvršiti prenošenje tržišne snage sa tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage na potencijalno konkurentno maloprodajno tržište.

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na situaciju u kojoj je operator prisutan na više različitih tržišta, odnosno na veleprodajnom i srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. S obzirom da Crnogorski Telekom ima vrlo visoko tržišno učešće na veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija, u poziciji je da kontroliše inpute, kao npr. djelove iznajmljenih linija koji su neophodni potencijalno konkurentnim kompanijama i na taj način utiče na konkurentne uslove na maloprodajnom tržištu.

Agencija je aktuelne i potencijalne forme vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage podijelila u sljedeće tri kategorije:

- Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa;
- Prenošnje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi;
- Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi.

7.3.1 Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa

U evropskoj sudskoj praksi odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa se ne odnosi samo na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom u potpunosti odbija da pruži/ponudi veleprodajnu uslugu, nego i na situaciju u kojoj je operator sa značajnom tržišnom snagom nudi veleprodajnu uslugu pod nerazumnim/neopravdanim uslovima²⁴. U ovom dijelu se obrađuje samo potpuno odbijanje dogovora ili uskraćivanje pristupa, dok se drugi dio iz navedenog primjera obrađuje u ostalim preprekama razvoju konkurencije kao što su neopravdani zahtjevi, previsoke cijene, itd.

---

²⁴ Dokument ERG-a, ERG (06) 33

Kao što je definisano u prethodnim djelovima dokumenta u kojima je obrađivano određivanje značajne tržišne snage, kao i prepreke razvoju konkurencije, važno je definisati izvor značajne tržišne snage. Na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo izvor značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma je široko razvijena prenosna mreža, odnosno pristup velikom broju krajnjih korisnika.

Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu može prenijeti svoju tržišnu snagu na maloprodajni nivo tako što može odbiti dogovor ili uskratiti pristup operatorima koji se na maloprodajnom nivou nadmeću s njegovim maloprodajnim dijelom ili povezanim društvima. Takvo ponašanje posebno predstavlja prepreku razvoju konkurencije u slučajevima kada operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom nivou pruža uslugu koja je neophodna drugim operatorima pri pružanju usluge na povezanom maloprodajnom tržištu.

Agencija smatra da bi, u odsustvu regulacije, operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, mogao imati, u svrhu prenošenja svoje tržišne snage na maloprodajni nivo, snažan podsticaj za odbijanje zahtjeva za pregovore i uskraćivanje veleprodajnih usluga koje su dio ovog relevantnog tržišta, kao i s njima povezanih kapaciteta, na osnovu kojih bi ostali operatori mogli ponuditi usluge na maloprodajnom nivou, a što bi dovelo do sprječavanja daljeg razvoja efikasne konkurencije na maloprodajnom tržištu.

Agencija je prethodno utvrdila da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo u Crnoj Gori, kao i da je vertikalno integrisani operator. Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, imao interes da operatorima ne ponudi predmetne veleprodajne usluge pod razumnim uslovima, preko kojih bi ostali operatori mogli svojim korisnicima ponuditi odgovarajuću maloprodajnu uslugu iznajmljenih linija, ali i ostale elektronske komunikacione usluge, kao što su: javno dostupna telefonska usluga, usluga prenosa podataka, usluga širokopojasnog pristupa Internetu, VPN usluge i dr.

Odbijanje pristupa utiče na ulazak operatora na pripadajuće maloprodajno tržište, ako je veleprodajna usluga neophodna za pružanje maloprodajne usluge pa u tom slučaju dovodi ili do sprječavanja ulaska na tržište ili do povećanja troškova postojećih i potencijalnih operatora, s obzirom da predmetnu uslugu moraju sami sebi pružiti (preskakanje stepenica na ljestvici investicija). U ovom slučaju, odbijanje pristupa utiče na ulazak operatora na maloprodajno tržište iznajmljenih linija, ali i na ostala maloprodajna tržišta na kojima je usluga iznajmljenih linija neophodna za pružanje elektronskih komunikacionih usluga.

Prethodno navedenim postupcima Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu sa veleprodajnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija na povezana maloprodajna tržišta.

7.3.2 Prenošnje značajne tržišne snage na ne–cjenovnoj osnovi

Kada je u pitanju prenošenje značajne tržišne snage na ne–cjenovnim osnovama, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, mogao pokušati da zadrži svoju značajnu tržišnu

snagu korišćenjem više načina ponašanja preko kojih bi drugim operatorima mogao stvarati prepreke razvoju konkurencije. Tu se prvenstveno misli na diskriminaciju u korišćenju informacija ili uskraćivanje informacija, taktike odlaganja, neopravdane zahtjeve, neopravdano korišćenje informacija o konkurentima, diskriminaciju kvalitetom usluga kao i na razne druge oblike diskriminacije koje nijesu vezane za cijene.

Diskriminacija u korišćenju informacija ili uskraćivanje informacija predstavlja situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima pruža informacije koje su važne za pružanje usluga na maloprodajnom tržištu, a iste ne pruža operatorima koji koriste ili planiraju da koriste veleprodajnu uslugu operatora sa značajnom tržišnom snagom, a na osnovu koje se planiraju pružati usluge na maloprodajnom tržištu koje će biti konkurentne uslugama koje pruža njegov maloprodajni dio, odnosno povezana društva. Pored toga, navedena prepreka se odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom odbija da pruži i neke druge informacije koje su važne za korišćenje veleprodajne usluge. Na taj način, operator sa značajnom tržišnom snagom prenosi svoj položaj na maloprodajni nivo, na taj način što dovodi operatore korisnike veleprodajne usluge u nepovoljan položaj u odnosu na vlastiti maloprodajni dio, odnosno povezana društva.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, operatorima koji koriste ili planiraju da koriste veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, mogao da uskraćuje važne informacije, tako što operatorima ne bi pružao jednako detaljne informacije kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, i/ili potrebne informacije ne bi pružao pravovremeno kako bi operator korisnik navedene veleprodajne usluge mogao reagovati na povezanom maloprodajnom nivou i konkurisati njegovom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima koji raspolažu potrebnim informacijama.

Dalje, uzimajući u obzir investicije u mreže nove generacije čijom izgradnjom dolazi do otvaranja novih pristupnih tačaka, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom mogao, u odsustvu regulacije, svojim postojećim i potencijalnim konkurentima uskratiti detaljne i pravovremene informacije o planiranim izmjenama u mreži, što bi moglo negativno da utiče na poslovne planove i ulaganja tih operatora, s obzirom da ne bi bili u stanju da pravovremeno procijene uticaj takvih promjena i razmotre različite mogućnosti ulaganja u svoju mrežu kao i pravovremeno reagovanje na maloprodajnom nivou. Naime, u slučaju promjena u topologiji mreže, doći će i do određenih promjena i u pružanju usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenta iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, pa bi Crnogorski Telekom, ukoliko ne bi imao odgovarajuću obaveznu, mogao uskratiti informacije o planiranim promjenama u mreži i topologiji mreže svojim postojećim i potencijalnim konkurentima. Na taj način, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti prednosti prvog ulaska i dovesti svoj maloprodajni dio u povoljniji položaj na povezanom maloprodajnom tržištu od postojećih i potencijalnih konkurenata, tj. mogao bi da prenese svoju značajnu tržišnu snagu na povezano maloprodajno tržište, što kao posljedicu ima jačanje tržišnog položaja Crnogorskog Telekoma i negativan uticaj na efikasnu konkurenciju na maloprodajnom nivou.

Taktike odlaganja se odnose na situacije u kojima operator sa značajnom tržišnom snagom ne odbija da pruži određene veleprodajne usluge, ali istu pruža sa zakašnjenjem u odnosu na svoj maloprodajni dio ili povezana društva, i na taj način dovodi postojeće i potencijalne konkurente u

neravnompravan položaj na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu, s obzirom da im je veleprodajna usluga neophodna za pružanje usluga krajnjim korisnicima.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao pružati veleprodajne usluge postojećim i potencijalnim konkurentima na povezanom maloprodajnom tržištu u rokovima koji su duži od onih u kojima iste usluge pruža svom maloprodajnom dijelu.

U slučaju da Crnogorski Telekom, u periodu na koji se odnosi ova analiza, počne pružanje usluga iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou preko neke nove ili unaprijedene tehnologije, Crnogorski Telekom bi mogao, u odsustvu regulacije, primjenjivati taktike odlaganja tako što ne bi pravovremeno ponudio odgovarajuće uslove za veleprodajnu uslugu na osnovu nove/unaprijedene tehnologije, a na osnovu koje bi istovremeno pružao usluge boljeg kvaliteta, pri čemu te usluge pripadaju istoj vrsti usluga na maloprodajnom nivou. Na taj način, Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti da, do uvođenja odgovarajućih veleprodajnih usluga, koristi prednosti prvog ulaska na maloprodajnom tržištu tako što bi bio u mogućnosti da većem broju korisnika nudi napredne usluge boljeg kvaliteta i na taj način prenese značajnu tržišnu snagu s relevantnog veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište.

Neopravdani zahtjevi se odnose na sve uslove pod kojima se pružaju određene veleprodajne usluge, a koji nijesu neophodni za pružanje tih usluga. Takvi zahtjevi neopravdano povećavaju troškove i oduzimaju vrijeme postojećih i potencijalnih konkurenata koji koriste navedenu veleprodajnu uslugu kako bi pružali usluge na povezanom maloprodajnom tržištu, a na kojima predstavljaju konkurenciju maloprodajnom dijelu ili povezanom društvu operatora sa značajnom tržišnom snagom. U odsustvu regulacije operator sa značajnom tržišnom snagom mogao bi koristiti razne oblike neopravdanih zahtjeva kojim bi mogao uticati na poslovne odluke i troškove postojećih i potencijalnih konkurenata.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom mogao, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, operatorima koji koriste ili namjeravaju da koriste veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, da nameće razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, s obzirom na uslove i iznos, a takođe, bi mogao neopravdano podsticati korišćenje skupljih tehnologija i opreme za pružanje veleprodajne usluge, a sve u cilju povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata, a što bi moglo da dovede do prenošenja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma na povezano maloprodajno tržište.

Takođe, Crnogorski Telekom bi mogao da traži informacije, potrebne za pružanje veleprodajne usluge (npr. informacije o krajnjim korisnicima), koje nijesu potrebne, odnosno nijesu ekonomski i tehnički opravdane pri pružanju veleprodajne usluge. Takve informacije o krajnjim korisnicima, Crnogorski Telekom bi mogao da koristi kako bi za određene krajnje korisnike mogao kreirati uslugu koja bi odgovarala određenom krajnjem korisniku u cilju pridobijanja tog korisnika, što bi dovelo do prenošenja značajne tržišne snage i jačanja njegove tržišne snage na povezanom maloprodajnom nivou.

Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima predstavlja situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom koristi podatke koje dobije od postojećih ili potencijalnih

konkurenata, na veleprodajnom ili maloprodajnom nivou, u toku pružanja veleprodajnih usluga. Operator sa značajnom tržišnom snagom ove podatke koristi kako bi povećao troškove ili kako bi smanjio zaradu konkurenata na vertikalno povezanom veleprodajnom i maloprodajnom tržištu.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, tražiti određene informacije od potencijalnih i postojećih konkurenata iz kojih bi se mogli prepoznati planovi konkurenata na maloprodajnom tržištu ili određenom geografskom dijelu maloprodajnog tržišta na kome potencijalni konkurenti imaju u planu pružanje usluga. U tom slučaju, Crnogorski Telekom bi mogao da iskoristi dobijene informacije od svojih konkurenata za potrebe svog maloprodajnog dijela na način što bi pripremio posebne uslove za pojedine krajnje korisnike kako bi ih podstakao da ne mijenjaju operatora ili da se vrate kod Crnogorskog Telekoma, što bi moglo da dovede do pada maloprodajnih prihoda konkurenata, ili do povećanja troškova konkurenata (npr. dodatni troškovi marketinga za privlačenje korisnika).

Na taj način, Crnogorski Telekom bi mogao ostvariti prednosti nad ostalim konkurentima prenošenjem značajne tržišne snage na veleprodajnom tržištu na odgovarajuće maloprodajno tržište, što bi moglo da dovede do povećanja troškova ostalih operatora, problema u poslovanju i na kraju do vjerovatnog izlaska sa tržišta.

Diskriminacija kvalitetom usluge je mogućnost operatora sa značajnom tržišnom snagom da utiče na povećanje troškova postojećih ili potencijalnih konkurenata ili smanjenje prihoda na nivou maloprodaje, tako što će ih dovesti u neravnopravan položaj kvalitetom pružanja usluga. Diskriminacijom kvalitetom veleprodajne usluge, operator sa značajnom tržišnom snagom direktno utiče na kvalitet usluge koja se pruža krajnjem korisniku, a s obzirom da je korisnik posebno osjetljiv na parametre kvaliteta usluge, takvo postupanje dovodi do nezadovoljstva i gubitka povjerenja krajnjih korisnika u operatora koji pruža takve usluge. Pored toga, kvalitet usluge je važan činilac u optimizaciji i racionalizaciji troškova poslovanja operatora.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao vršiti diskriminaciju ostalih operatora kvalitetom veleprodajnih usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, na način da iste usluge nudi sa nivoima parametara kvaliteta, koji su lošiji od usluga koje pruža svom maloprodajnom dijelu. Pored toga, Crnogorski Telekom bi mogao uticati na uklanjanje mogućih kvarova pri pružanju predmetnih veleprodajnih usluga i povezanih kapaciteta (npr. duži rokovi za otklanjanje kvara). Na taj način bi moglo doći do situacije u kojoj postojeći ili potencijalni konkurenti gube povjerenje svojih krajnjih korisnika, što može dovesti i do prestanka korišćenja usluga od strane krajnjih korisnika, a time i do smanjenja prihoda operatora na maloprodajnom tržištu.

Na osnovu predhodno navedenog, Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu sa veleprodajnog tržišta na vertikalno povezano maloprodajno tržište, a što bi dovelo do sprječavanja razvoja efikasne konkurencije na štetu krajnjih korisnika.

7.3.3 Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi

Kada je u pitanju prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, mogao pokušati da zadrži svoju značajnu tržišnu snagu korišćenjem više načina ponašanja preko kojih bi drugim operatorima mogao stvarati prepreke razvoju konkurencije. U tom kontekstu se prvenstveno misli na diskriminaciju cijena i unakrsno subvencioniranje.

Diskriminacija cijena se odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom nudi veleprodajnu uslugu koja je neophodna za pružanje određenih maloprodajnih usluga po različitim cijenama svom maloprodajnom dijelu i povezanim društvima u odnosu na postojeće i potencijalne konkurente na povezanom maloprodajnom tržištu.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije na relevantnom tržištu, mogao primjenjujući diskriminaciju cijena, pružati veleprodajne usluge operatorima, s kojima je konkurent na povezanom maloprodajnom tržištu, po cijenama koje su veće od onih po kojima istu uslugu pruža svom maloprodajnom dijelu. Takvim ponašanjem, Crnogorski Telekom bi mogao da utiče na poslovne rezultate ostalih operatora koji koriste navedenu veleprodajnu uslugu za pružanje usluga iznajmljenih linija na povezanom maloprodajnom tržištu, ali i ostale elektronske komunikacione usluge.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao za svoj maloprodajni dio odrediti cijene veleprodajnih usluga koje bi se razlikovale od cijena usluga koje bi naplaćivao postojećim i potencijalnim konkurentima na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. U tom slučaju, Crnogorski Telekom bi mogao da iskoristi svoju značajnu tržišnu snagu i preko diskriminacije cijena, odnosno visokim veleprodajnim cijenama, uticati na povećanje troškova drugih operatora što bi dovelo do „cjenovnog stezanja“ (eng. *price squeeze*), a dugoročno bi dovelo do sprječavanja razvoja konkurencije i izlaska drugih operatora sa tržišta.

Unakrsno subvencioniranje se odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu na kom ima taj status, formira cijenu usluge iznad troškova, dok na drugom tržištu (povezanom maloprodajnom tržištu) pruža uslugu po cijeni koja je ispod troškova, što dovodi do istiskivanja cijena i do prenošenja značajne tržišne snage s veleprodajnog na povezano maloprodajno tržište.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije na relevantnom tržištu, mogao nuditi veleprodajnu uslugu iznad nivoa troškova i na taj način povećati troškove operatora koji koriste navedenu uslugu, dok bi istovremeno mogao na maloprodajnom nivou nuditi usluge iznajmljenih linija po cijenama koje su ispod nivoa troškova.

Takvo postupanje Crnogorskog Telekoma bi dovelo do istiskivanja cijena i dovelo bi do toga da operatori koji koriste veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, kako bi pružali usluge na povezanom maloprodajnom tržištu, iskazuju gubitke u poslovanju, što bi ih na kraju natjeralo da izađu sa tržišta. Pored toga, Crnogorski Telekom bi mogao da prenese značajnu tržišnu snagu sa veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište i da ojača svoj položaj na tržištu, što bi imalo negativan uticaj na razvoj efikasne konkurencije.

8. ODREĐIVANJE OBAVEZA OPERATORU SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM

Na osnovu sprovedene analize Agencija je utvrdila da veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija nije dovoljno konkurentno i identifikovala Crnogorski Telekom a.d. Podgorica kao operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu, koga će kao takvog imenovati u rješenju koje je dužna da donese prema članu 69 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom snagom podrazumijeva propisivanje i nametanje *ex ante* obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu–odstupanju od efikasne konkurencije. Rješenjem izdatim određenom operatoru sa značajnom tržišnom snagom Agencija mora narediti preduzimanje bar jedne od mjera iz članova 71, 73, 74, 75 i 76 Zakona, a one su sljedeće:

1. Obaveza objavljivanja podataka;
2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
3. Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija;
4. Pristup elementima mreže i njihovo korišćenje;
5. Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva.

Pri određivanju ovih obaveza Agencija uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera. Rješenje treba da sadrži i realne rokove u kojima se moraju sprovesti određene mjere.

Prema Smjernicama Evropske komisije, prilikom određivanja regulatornih obaveza regulatori imaju u vidu sljedeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinos razvoju evropskog tržišta i
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

Agencija smatra da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje ukloniti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije. U skladu sa tim, a primjenjujući najbolju praksu koja je navedena u BEREC dokumentu BoR (12) 126²⁵, na tržištu trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, Crnogorskom Telekom–u a.d. Podgorica kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, određuju se sljedeće regulatorne obaveze:

1. Pristup elementima mreže i njihovo korišćenje;
2. Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti;
3. Obaveza objavljivanja podataka;
4. Odvojeno vođenje računovodstvenih evidencija;
5. Kontrola cijena i vođenje troškovnog računovodstva.

---

²⁵ BEREC Common position on best practice in remedies imposed as a consequence of a position of significant market power in the relevant markets for wholesale leased lines

8.1 Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja

Agencija može, shodno članu 75 Zakona o elektronskim komunikacijama narediti preduzimanje mjera u cilju ispunjavanja svih opravdanih zahtjeva za pristup i korišćenje određenih elemenata elektronskih komunikacionih mreža i pripadajuće infrastrukture, uključujući i prenosnu mrežu. Agencija može od operatora zahtjevati da:

- 1) u dobroj vjeri pregovara sa operatorima o zahtjevima za pristup elementima mreže i njihovom korišćenju;
- 2) omogući pristup posebnim djelovima mreže i/ili opreme koji nijesu aktivni i/ili da obezbijedi pristup lokalnoj petlji, radi omogućavanja izbora i/ili predizbora operatora i/ili ponuda za preprodaju pretplatničkih linija;
- 3) izvrši interkonekciju elektronske komunikacione mreže;
- 4) ne uskrati prethodno ostvareni pristup;
- 5) obezbijedi određene usluge na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;
- 6) odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnostima koje su neophodne za interoperabilnost usluga ili mreža, uključujući i virtuelne mreže;
- 7) obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja elektronske komunikacione infrastrukture i povezane opreme;
- 8) obezbijedi mogućnosti koje su potrebne za ostvarivanje interoperabilnosti usluga za krajnje korisnike usluga, uključujući usluge inteligentnih mreža, distributivnih sistema ili rominga u mobilnim mrežama;
- 9) obezbijedi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima koji su potrebni za obezbjeđivanje lojalne konkurencije prilikom pružanja usluga;
- 10) obezbijedi pristup povezanim uslugama, kao što su identifikacija, davanje podataka o lokaciji i usluge dostupnosti korisnika.

U slučaju postojanja prepreka razvoju konkurencije koje se odnose na odbijanje zaključivanja ugovora o interkonekciji i operatorskom pristupu i postojanja velikih razlika u pregovaračkoj moći operatora, gdje operatori zavise od infrastrukture drugog operatora za pružanje maloprodajnih usluga, potrebno je da Agencija postavi okvire, odnosno odredi odgovarajuće regulatorne obaveze, kako bi se onemogućilo uskraćivanje operatorskog pristupa i interkonekcije ili bilo koje drugo neprihvatljivo uslovljavanje.

Agencija smatra da bi uskraćivanje operatorskog pristupa ili bilo kakvo drugo neprihvatljivo uslovljavanje ili ograničavanje korišćenja usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, spriječilo efikasnu konkurenciju na maloprodajnom nivou i bilo bi suprotno interesima krajnjih korisnika usluga. S obzirom da Crnogorski Telekom posjeduje prenosnu mrežu i prateću infrastrukturu koju, u periodu na koji se odnosi analiza, nije lako replicirati, potrebno je da se Crnogorskom Telekomu nametne obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, kako bi mu se onemogućilo prenošenje značajne tržišne snage na maloprodajni nivo.

Iz navedenih razloga, Agencija je ocijenila da je neophodno Crnogorskom Telekomu nametnuti obavezu omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, kako bi se spriječilo narušavanje ili ograničavanje konkurencije, što je posebno važno na tržištima na kojima operatori zavise od infrastrukture drugog operatora kako bi mogli da pružaju usluge na maloprodajnom nivou. Određivanjem navedene obaveze, Agencija želi da spriječi prenošenje značajne tržišne snage na maloprodajni nivo i da izbjegne ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je opisano u prethodnom poglavlju analize.

Pravilnik o pristupu i interkonekciji („Sl.list Crne Gore“, br. 24/14) propisuje uslove za obezbjeđivanje pristupa i interkonekcije, prava i obaveze operatora u vezi sa pristupom i interkonekcijom, uslove pod kojima operatori mogu ograničiti pristup i interkonekciju.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija, Agencija Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja. Crnogorski Telekom je obavezan da:

1. U dobroj namjeri pregovara sa operatorima o zahtjevima za pristup elementima mreže i njihovom korišćenju;
2. Omogući pristup posebnim djelovima mreže i/ili opreme koji nijesu aktivni i/ili da obezbijedi pristup lokalnoj petlji, radi omogućavanja izbora i/ili predizbora operatora i/ili ponuda za preprodaju pretplatničkih linija;
3. Obezbiđi trunk ili prenosne segmenate iznajmljenih linija na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;
4. Ne uskrati prethodno ostvareni pristup;
5. Odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnostima koje su neophodne za interoperabilnost usluga ili mreža;
6. Obezbiđi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture;
7. Obezbiđi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima, koji su potrebni za obezbjeđivanje lojalne konkurencije prilikom pružanja usluga.

Crnogorski Telekom, kada mu je upućen potpun zahtjev za pristup i interkonekciju, dužan je, shodno Pravilniku o pristupu i interkonekciji, da odgovori na zahtjev u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva. Ukoliko zahtjev za pristup ili interkonekciju nije potpun, Crnogorski Telekom traži da podnosilac zahtjeva dopuni svoj zahtjev u roku od 7 dana od dana podnošenja nepotpunog zahtjeva.

Pristup Crnogorski Telekom može ograničiti samo u slučaju da pristup nije izvodljiv iz tehničkih razloga. U tom slučaju Crnogorski Telekom je dužan da detaljno obrazloži razloge svog odbijanja zahtjeva i dostavi ih podnosiocu zahtjeva, u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva.

Operatori su dužni da zaključe ugovor o pristupu ili interkonekciji u roku od 45 dana od dana podnošenja potpunog zahtjeva. Potpisani ugovori o pristupu ili interkonekciji se dostavljaju Agenciji radi evidencije i ocjene usklađenosti sa Zakonom, u roku od 10 dana od dana potpisivanja.

Rokovi za realizaciju usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, treba da budu u skladu sa rokovima definisanim Preporukom Evropske komisije iz 2005. godine, koja se odnosi na pružanje iznajmljenih linija u Evropskoj uniji²⁶. S obzirom da su ovom preporukom dati rokovi realizacije za iznajmljene linije kapaciteta od 64 kb/s – 34 Mb/s, rokovi za ostale kapacitete treba da budu rokovi koje Crnogorski Telekom trenutno nudi u svojoj Referentnoj ponudi terminalnog i „trunk“ segmenta iznajmljenih linija Crnogorskog Telekoma.

Crnogorski Telekom mora u dobroj vjeri pregovarati sa operatorima koji žele pristup prenosnim segmenatima iznajmljenih linija o zahtjevima u vezi pristupa. Agencija smatra da je ta obaveza potrebno i efikasno sredstvo za postizanje kasnijih sporazuma o pristupu uslugama koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo. U slučaju da se ova obaveza ne nametne Crnogorski Telekom bi mogao nametnuti potencijalnim konkurentima na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, bankarskih garancija, u pogledu uslova i iznosa ili neopravdano podsticati korišćenje skupljih tehnologija za pružanje usluge i to samo iz razloga povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata. Isto tako Crnogorski Telekom bi mogao tražiti nivo informacija iznad potrebnog i tehnički opravdanog za pružanje predmetnih usluga.

Crnogorski Telekom ima obavezu da drugim operatorima omogući pristup i korišćenje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje, u skladu sa principom tehnološke neutralnosti, za sljedeće iznajmljene linije:

- Tradicionalne iznajmljene linije preko SDH, PDH i (S)HDSL prenosne tehnologije,
- Iznajmljene linije preko Ethernet tehnologije.

Operatori ove usluge mogu koristiti za pružanje iznajmljenih linija krajnjim korisnicima, za potrebe interkonekcije, za potrebe izgradnje i širenja svoje mreže (povezivanja mrežnih elemenata).

Crnogorski Telekom ima obavezu da omogući korišćenje svih kapaciteta prenosa iznajmljenih linija, koje može podržati njegova infrastruktura. U okviru te obaveze Crnogorski Telekom treba da omogući i korišćenje djelova iznajmljenih linija (bez obzira ne tehnologiju prenosa) koji su posebno značajni sa aspekta dostupnosti alternativnih operatora do krajnjih korisnika.

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi sve usluge koje pripadaju relevantnom tržištu trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu. Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi navedene usluge (prema kapacitetima prenosa) na nivou veleprodaje, u skladu sa svojom ponudom na nivou maloprodaje. To će omogućiti operatorima da budu konkurenti Crnogorskom Telekomu na nivou maloprodaje, u svim prenosnim kapacitetima koje on pruža na nivou maloprodaje. Operatori koji nemaju kompletno razvijenu infrastrukturu za pružanje usluge iznajmljenih linija, mogu ući na maloprodajno tržište samo na osnovu zakupa linija kod Crnogorskog Telekoma. Navedena obaveza će podstaći uspostavljanje i održavanje efikasne konkurencije na tržištu iznajmljenih linija.

---

²⁶ COMMISSION RECOMMENDATION of 21 January 2005 on the provision of leased lines in the European Union (Part 1 – Major supply conditions for wholesale leased lines)

Crnogorski Telekom ne smije spriječiti već odobreno korišćenje iznajmljenih linija u slučaju da druga strana u potpunosti ispuni ugovorene obaveze. Ova obaveza je potrebna jer bi uskraćivanje prethodno ostvarenog operatorskog pristupa oslabilo položaj konkurencije na maloprodajnom tržištu, što ne bi bilo u interesu krajnjih korisnika, jer bi mogli doći u situaciju da ne mogu koristiti elektronske komunikacione usluge. Nametnuta obaveza je nužna da se spriječi isključenje postojećih operatora sa tržišta, a samim tim i slabljenje konkurencije.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi otvoren pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim značajnim tehnologijama, jer je to potrebno za pružanje usluge na maloprodajnom tržištu. Nepripremanje tih elemenata bi moglo značiti da konkurenti ne mogu ponuditi uslugu istog kvaliteta na maloprodajnom tržištu ili čak onemogućavanje pristupa novih operatora na postojeće tržište, ukoliko je nužno povezivanje mreža Crnogorskog Telekoma i alternativnog operatora. Agencija ocjenjuje da je ova obaveza neophodna za uspostavljanje i održavanje konkurencije na tržištu.

Crnogorski Telekom je u obavezi da obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture, koji su neophodni za odgovarajuću instalaciju i povezivanje opreme, koja omogućava korišćenje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenta iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, pod istim uslovima, rokovima i cijenama koje su definisani u vežećim Referentnim ponudama Crnogorskog Telekoma. Usluga kolokacije i drugi oblici zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture će omogućiti operatorima pristup pojedinom trunk segmentu iznajmljene linije na traženim lokacijama pristupnih tačaka, tako što će operator biti u mogućnosti da smjesti opremu koja je potrebna za korišćenje trunk segmenta iznajmljenih linija. U skladu sa navedenom obavezom, Crnogorski Telekom je obavezan da operatorima obezbijedi izbor vrste kolokacije, pri čemu mora uzeti u obzir zahtjeve operatora. Crnogorski Telekom može odbiti određeni zahtjev za kolokaciju ili druge oblike zajedničkog korišćenja infrastrukture samo iz opravdanih i transparentnih razloga.

Propisivanje obaveze omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja je opravdano i proporcionalno aktuelnim i potencijalnim preprekama na ovom tržištu, jer se radi o regulatornoj obavezi koja doprinosi većem stepenu konkurencije na odgovarajućem maloprodajnom tržištu.

Agencija ocjenjuje da obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, iako osnovna obaveza za pospješivanje konkurencije, nije sama po sebi dovoljna da na efikasan način ukloni prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu. U skladu sa tim, obavezi omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja komplementarne su obaveze nediskriminatornosti i obezbjeđenja preglednosti, odnosno objavljivanja referentne ponude. Nadalje, obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva je prateća i neophodna obaveza sa aspekta obezbjeđenja efikasne konkurencije i zaštite interesa krajnjih korisnika.

8.2 Obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti

Agencija može, shodno članu 73 Zakona, operatoru sa značajnom tržišnog snagom na određenom relevantnom tržištu, naložiti mjeru obezbjeđivanja usluge pristupa i/ili interkonekcije pod jednakim uslovima.

Agencija Crnogorskom Telekomu a.d. Podgorica, koji ima značajnu tržišnu snagu na tržištu trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, propisuje obavezu obezbjeđivanja nediskriminatornosti – jednakog tretmana. U okviru ove obaveze Crnogorski Telekom je dužan:

- Da pruža usluge drugim operatorima, kod istih okolnosti, pod istim uslovima;
- Da pruža drugim operatorima usluge i informacije pod uslovima i nivoom kvaliteta usluge pod kojima pruža te usluge maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima;
- Da dostavi sve ugovore zaključene sa operatorima korisnicima usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, i to u roku deset dana od dana zaključenja ugovora.

Određivanjem mjere obezbjeđivanja nediskriminatornosti – jednakog tretmana obezbjeđuje se da Crnogorski Telekom primjenjuje suštinski jednake uslove i jednaki kvalitet usluga pri pružanju usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, svim operatorima uključujući i one operatore koji su djelovi privrednog društva ili sa njime povezanog društva. Pri tome, usluge i informacije se moraju pružiti drugim operatorima u istim rokovima kao što se obezbjeđuju svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. To znači da Crnogorski Telekom ne smije, prilikom pružanja usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, prouzrokovati nerazumno kašnjenje ili tražiti neopravdane ugovorne uslove i rokove.

Agencija smatra da je potrebno nametnuti obavezu Crnogorskom Telekomu da pruža informacije o planiranim promjenama u mreži, kako bi operatori korisnici usluge trunk segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou bili u mogućnosti da se prilagode i da pravovremeno reaguju na maloprodajnom nivou. Iz tog razloga, Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obavještava operatore o planiranim promjenama u mreži najmanje godinu dana unaprijed od početka sprovođenja navedenih promjena.

Agencija, takođe, smatra da je potrebno nametnuti obavezu Crnogorskom Telekomu da, 3 (tri) mjeseca prije uvođenja nove ili unaprijeđene usluge iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, ponudi uslove za korišćenje odgovarajućih usluga na veleprodajnom nivou ostalim operatorima, kako bi oni bili u mogućnosti da pravovremeno ponude odgovarajuću uslugu na maloprodajnom nivou. Naime, Crnogorski Telekom može ponuditi nove ili unaprijeđene usluge iznajmljenih linija, korišćenjem nove ili unaprijeđene tehnologije i na taj način iskoristiti prednost prvog ulaska na tržište. Određivanjem navedene obaveze, u okviru obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti, omogućava se drugim operatorima da pravovremeno reaguju na maloprodajnom nivou.

Agencija smatra da je važna komponenta ispunjavanja obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti i obaveza Crnogorskog Telekoma da dostavi Agenciji sve zaključene ugovore sa drugim operatorima, za pružanje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, u roku od 10 dana od dana njihovog zaključivanja. To će Agenciji omogućiti da provjeri poštovanje obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti, a u slučaju nepoštovanja iste, da pravovremeno reaguje.

Nametanjem ove regulatorne obaveze Crnogorskom Telekomu otklanjaju se prepreke razvoju konkurencije koje se tiču diskriminacije na cjenovnoj i ne-cjenovnoj osnovi. Ova obaveza je komplementarna obavezama omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, jer

omogućava da se efikasnije sprovodi regulatorna obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja.

U slučaju da se ova obaveza ne nametne ili ne realizuje Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu može sprovoditi aktivnosti koje su diskriminatorne u pogledu cijena, kvaliteta i predstavljaju prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu i srodnim tržištima usluga za čije su pružanje neophodne usluge iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Takođe, operator sa značajnom tržišnom snagom može obračunavati usluge po višim cijenama u poređenju sa cijenama koje nudi svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, čime primjenjuje praksu „cjenovnog stezanja“ (eng. *price squeeze*) drugih operatora. Pored aktivnosti prenošenja značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama, Crnogorski Telekom može primjenjivati i antikonekventne taktike odlaganja, uskraćivanje informacija, insistiranje na neopravdanim zahtjevima i diskriminatorno korišćenje informacija. Naime, Agencija smatra da je važno da i informacije koje operator sa značajnom tržišnom snagom dobije od alternativnih pružaoca usluga ne iskoristi za potrebe svog maloprodajnog dijela i time dovede alternativnog pružaoca usluga u neravnopravan položaj.

Nabrojane aktivnosti dovode u neravnopravan položaj konkurentne kompanije. Diskriminatorno ponašanje Crnogorskog Telekoma može staviti određenog operatora, koji može biti i on sam ili sa njim povezano društvo, u privilegovan položaj u odnosu na ostale operatore, stvoriti mu bolje uslove pri poslovanju, pa tako smanjiti efikasnost konkurencije ili potpuno istisnuti konkurenciju sa tržišta. Ovo je suprotno interesima krajnjih korisnika, kojima odgovara da je na tržištu veći broj operatora, koji nude širu paletu usluga po razumnim cijenama.

Sprovođenje obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti će podrazumijevati da svi pružaoci usluga koriste uslugu veleprodajnog operatora pod istim uslovima kao i njegov maloprodajni dio ili povezana društva.

Agencija ocjenjuje da je ova regulatorna obaveza adekvatna, da ne predstavlja nikakvo dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već samo kvalitativno definiše njegov odnos prema drugim operatorima na veleprodajnom tržištu, te kao takva omogućava uslove za nesmetan ulazak novih operatora na ovo tržište sa ciljem ponude usluge iznajmljenih linija i drugih elektronskih komunikacionih usluga krajnjim korisnicima.

8.3 Obaveza objavljivanja podataka

Agencija može, shodno članu 71 Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu, nametnuti obavezu objavljivanja podataka – transparentnosti u vezi pristupa i/ili interkonekcije, na način da učini dostupnim određene podatke, kao što su:

- računovodstvene informacije,
- tehničke specifikacije,
- karakteristike mreže,
- uslove korišćenja,
- cijene usluga.

Pored toga, u skladu sa odredbama člana 71 Zakona o elektronskim komunikacijama, ukoliko je operatoru sa značajnom tržišnom snagom određena i obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti, Agencija može zahtijevati od operatora da objavi referentnu ponudu za pružanje usluga pristupa i/ili interkonekcije u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i objektivnim potrebama drugih operatora i dovoljno raščlanjenu tako da drugi operatori, koji žele određenu uslugu, ne moraju vezano plaćati mogućnosti koje nijesu potrebne za pružanje zahtijevane usluge. Referentna ponuda treba da sadrži spisak usluga koje su raščlanjene u skladu sa potrebama ostalih operatora i sa njima povezane uslove, uključujući i cijene i popuste ili principe njihovog određivanja.

Uzimajući u obzir prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu trunk segmenta iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, Agencija Crnogorskom Telekomu, koji imaju značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu obezbjeđivanja preglednosti.

Navedena regulatorna obaveza je određena sa ciljem rješavanja prepreka razvoju efikasne konkurencije koje se odnose na diskriminaciju na cjenovnoj osnovi i diskriminaciju na ne-cjenovnoj osnovi, s obzirom da je moguće utvrditi diskriminatorno ponašanje samo kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojim operator sa značajnom tržišnom snagom nudi predmetnu veleprodajnu uslugu.

Kako je Crnogorskom Telekomu određena obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, ista se ne bi mogla kvalitetno sprovesti ukoliko se Crnogorskom Telekomu ne bi naredilo da objavi sve uslove koji se odnose na pružanje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. U skladu sa navedenim, obaveza preglednosti je određena Crnogorskom Telekomu kao dodatna obaveza uz obavezu omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, pa zajedno sa obavezom obezbjeđivanja nediskriminatornosti obezbjeđuje njeno kvalitetno sprovođenje.

Svrha navedene obaveze je da svi operatori na relevantnom tržištu imaju mogućnost uvida u uslove korišćenja usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Obaveza preglednosti je u potpunosti komplementarna sa prethodno određenom obavezom obezbjeđivanja nediskriminatornosti, jer su usluge koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, tehnički zahtjevne usluge. Iz tog razloga, sprovođenje obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti je moguće samo preko transparentnog prikazivanja svih informacija i uslova potrebnih za pružanje ovih usluga.

U skladu sa prethodno navedenim, Agencija naređuje Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, obavezu objavljivanja podataka koju će ispuniti kako slijedi:

- Crnogorski Telekom je dužan da objavi Referentnu ponudu trunkterminalnog segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou (u daljem tekstu Referentna ponuda) za sve usluge koje su obuhvaćene definicijom relevantnog tržišta;
- Crnogorski Telekom je dužan da dostavlja Agenciji detaljne izvještaje o relevantnim pokazateljima efikasnosti – KPI (eng. *Key Performance Indicators*) na kvartalnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije.

Referentna ponuda treba da bude dovoljno raščlanjena u skladu sa potrebama tržišta i treba da sadrži odgovarajuće rokove, uslove i cijene usluga. Na osnovu takve ponude drugi operatori neće biti u obavezi da plaćaju dodatne troškove koji nijesu potrebni za pružanje tražene usluge. U skladu sa navedenim, Referentna ponuda mora biti jasno definisana, i sadržati sljedeće elemente:

1. Opšte odredbe koje se tiču predmeta ponude, primjene i važenja ponude;
2. Pregled i opis usluga, uključujući tehničke karakteristike usluga, koje su predmet ponude;
3. Uslovi i procedure za pristup i korišćenje pratećih, dodatnih i naprednih usluga (što uključuje operativne sisteme podrške, informacione sisteme ili baze podataka za naručivanje, obezbjeđivanje, održavanje i zahtjeve za otklanjanje kvarova itd.), kao i ograničenja njihovog korišćenja;
4. Cijene i popuste odnosno principe njihovog određivanja, obračun i uslove plaćanja usluga;
5. Detaljno objašnjeni postupci naručivanja, ugovaranja, realizacije usluge, migracije, preseljenja, otkazivanja, popravke i održavanje, kao i promjene u IT sistemu (do nivoa do kog utiče na drugog operatora);
6. Trajanje ugovora, uslovi za produženje i raskid;
7. Kvalitet usluge preko ugovora o nivou usluge (eng. *Service Level Agreement – SLA*);
8. Povjerljivost informacija i poslovna tajna;
9. Postupak rješavanja sporova;
10. Pristupne tačke na kojima se nudi pristup mreži;
11. Relevantni tehnički standardi za pristup mreži (uključujući ograničenja korišćenja i druga pitanja koja se tiču sigurnosti);
12. Detaljan opis postupka testiranja;
13. Specifikacija opreme koja se može koristiti u mreži;
14. Odredbe koje se odnose na zaštitu intelektualnih prava;
15. Dodaci (definicije pojmova, kontakti, i dr.).

Kada je u pitanju Referentna ponuda, koju je Crnogorski Telekom dužan da objavi, kao dio ispunjavanja obaveze objavljivanja podataka, važno je istaći značaj objavljivanja odgovarajućeg SLA u okviru Referentne Ponude. Obaveza objavljivanja SLA je značajna, jer bi bez njenog ispunjavanja operator sa značajnom tržišnom snagom mogao imati motiva da diskriminiše druge operatore u odnosu na svoj maloprodajni dio ili povezana društva kada je u pitanju kvalitet veleprodajnih usluga²⁷. Kako bi spriječila ovakvo ponašanje operatora, Agencija je odredila Crnogorskom Telekomu obavezu objavljivanja odgovarajućeg SLA u okviru Referentne ponude, kao garanciju odgovarajućeg nivoa kvaliteta veleprodajnih usluga koje se nude drugim operatorima.

U skladu sa prethodno navedenim SLA (eng. *Service Level Agreement*) treba da obuhvata, između ostalog, sljedeće:

- Sve neophodne aspekte pružanja usluga, kao i garancije za parametre kvaliteta. SLA treba, između ostalog, da obuhvati aspekte naručivanja, obezbjeđivanja (realizacije), funcionisanja (raspoloživosti) i održavanja (popravki) usluga;
- Odgovarajuće visine naknada u slučaju neispunjavanja garantovanih nivoa pojedinih parametara kvaliteta usluga, kao i procedure za isplatu istih koje će biti proaktivne i neće zahtijevati pojedinačne zahtjeve od stane operatora.

---

²⁷ BoR (12)126

S obzirom da trenutno važeća Referentna ponuda trunk segmenata iznajmljenih linija ne sadrži sve elemente koji su navedeni ovom analizom, Crnogorski Telekom će, novu Referentnu ponudu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, objaviti na svojoj internet stranici u roku od 30 dana od dana donošenja rješenja u skladu sa članom 72 ZEK-a. O tome će obavijestiti Agenciju pisani putem, na dan objave Referentne ponude.

Agencija naglašava da je Referentna ponuda dokument koji je podložan izmjenama, shodno promjenama na tržištu i tehnološkom razvoju. Ako Referentna ponuda iznajmljenih linija ne odgovara Zakonu o elektronskim komunikacijama ili uslovima na tržištu, nakon sprovedene javne rasprave, Agencija može Rješenjem narediti njenu izmjenu u roku do 30 dana. Takođe, operator može i sam inicirati izmjenu Referentne ponude, o čemu je dužan da pisanim putem obavijesti Agenciju.

U okviru obaveze objavljivanja podataka (transparentnosti), Crnogorski Telekom je dužan da dostavlja Agenciji detaljne izvještaje o relevantnim pokazateljima efikasnosti – KPI (eng. *Key Performance Indicators*) na kvartalnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije. Mjerenje odgovarajućih KPI-a Crnogorski Telekom je dužan da počne 01. 01. 2016. godine, a dostavljanje podataka 30 dana nakon isteka kalendarskog kvartala.

Crnogorski Telekom je, po zahtjevu Agencije, dužan da objavi pojedinačne ili sve vrijednosti KPI-a na svojoj Internet stranici, pri čemu će se voditi računa o zaštiti povjerljivih podataka. Crnogorski Telekom je dužan da dostavi Agenciji sve podatke na kvartalnoj osnovi, pri čemu će označiti podatke koje smatra povjerljivim, kako bi Agencija mogla pratiti i u slučaju potrebe spriječiti bilo kakvu diskriminaciju drugih operatora.

Agencija ocjenjuje da izvještaj o vrijednostima KPI-a treba obavezno da sadrži sljedeće:

- Broj dobijenih zahtjeva po operatoru, po kapacitetima prenosa, po tehnologijama koje su predmet regulacije;
- Broj dobijenih zahtjeva od operatora po pristupnim tačkama;
- Broj odbijenih zahtjeva po operatoru i po razlogu za odbijanje;
- Broj realizovanih zahtjeva u okviru određenog roka po operatoru;
- Prosječno vrijeme realizacije usluge po operatoru i po kapacitetu prenosa;
- Broj prijavljenih kvarova (smetnji) po operatoru i po kapacitetu prenosa;
- Prosječno vrijeme za otklanjanje kvara po operatoru i po kapacitetu prenosa;
- Broj otklonjenih kvarova u okviru definisanih rokova po kapacitetu prenosa (prema ponuđenom SLA);
- Prosječna raspoloživost iznajmljenih linija prema kapacitetu prenosa.

Agencija može naknadno tražiti od Crnogorskog Telekomu praćenje i izvještavanje za neke druge KPI vrijednosti, u slučaju potreba Agencije ili zahtjeva na tržištu.

Agencija smatra da je nametanje obaveze objavljivanja podataka Crnogorskom Telekomu proporcionalno i opravdano, jer doprinosi transparentnijem radu Crnogorskog Telekomu kao operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu. Jasan pregled uslova za korišćenje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, u praksi obezbjeđuje da Crnogorski Telekom nudi uslugu pod istim uslovima i istog kvaliteta drugim operatorima kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim

društvima. Drugi opratori tada mogu da na maloprodajnom tržištu ponude usluge iznajmljenih linija u Crnoj Gori i konkurišu Crnogorskom Telekomu.

U slučaju da se ova obaveza ne nametne Crnogorski Telekom bi mogao netransparentnim uslovima i cijenama da nudi uslugu operatorima pod različitim uslovima i cijenama. Agencija ocjenjuje da bi tada bio otežan ulazak alternativnih operatora na ovo tržište, a takođe i smanjena efikasnost konkurencije na drugim tržištima.

Sprovođenje obaveze objavljivanja podataka omogućava Agenciji da vrši nadzor nad sprovođenjem obaveze obezbjeđivanja nediskriminatornosti i identifikovanje svih oblika diskriminatornog ponašanja u pogledu rokova, uslova i cijena. Naime, naložena regulatorna obaveza je dodatna obaveza sa ciljem uklanjanja svih prepreka razvoju konkurencije koje su vezane za diskriminaciju na cjenovnoj osnovi i diskriminaciju na ne-cjenovnoj osnovi, s obzirom da je sve oblike diskriminatornog ponašanja moguće utvrditi samo onda kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojima operator sa značajnom tržišnom snagom nudi usluge na relevantnom tržištu. Nametanje ove obaveze obezbjeđuje da alternativni pružaoci usluga na osnovu transparentno objavljenih uslova veleprodajnog operatora mogu doći do zaključka o tome da li su diskriminisani rokovima, uslovima ili cijenama prilikom pružanja predmetne usluge.

Primarna funkcija obaveze objavljivanja podataka je da druge obaveze, a naročito obavezu omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja i obavezu obezbjeđivanja nediskriminatornosti, učini još efikasnijim. Primjena obaveze objavljivanja podataka ima za cilj da ukaže i doprinese rješavanju antikonzekurentskih aktivnosti i prepreka razvoju konkurencije koje se odnose na praksu unakrsnog subvencionisanja, cjenovnu diskriminaciju i praksu „cjenovnog stezanja“ (eng. *price squeeze*) drugih operatora.

Obavezi objavljivanja podataka komplementarna je obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija, koja podrazumijeva transparentnost izvještaja o troškovima i internim transfernim cijenama operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Iz svega navedenog, Agencija ocjenjuje da je ova regulatorna obaveza, sa određenim rokovima, proporcionalana i opravdana, te da ne predstavlja veliko dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već doprinosi promovisanju razvoja i pojačava efikasnost konkurencije na relevantnom tržištu.

8.4 Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno članu 74 Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, narediti preduzimanje mjera u cilju odvojenog računovodstvenog praćenja poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i operatorskog pristupa.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, Agencija Crnogorskom Telekomu, kao operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu odvajanja računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou.

U skladu sa Preporukom Evropske komisije 2005/698/EC²⁸, svrha uvođenja obaveze računovodstvenog odvajanja je da pruži detaljnije informacije o poslovnim rashodima i finansijskim rezultatima za relevantna tržišta i usluge. Prilikom pripremanja regulatornih računovodstvenih izvještaja Crnogorski Telekom treba da se rukovodi sledećim principima: troškovne uzročnosti, objektivnosti i nediskriminatornosti, konzistentnosti primjene i transparentnosti. U skladu s Preporukom, Crnogorski Telekom treba da pripremi račune dobiti i gubitka, izvještaje o angažovanom kapitalu za svaki segment obuhvaćen regulacijom, kao i izvještaje o usklađenosti iznosa u regulatornim izvještajima sa zakonskim finansijskim izvještajima.

Agencija je, u junu 2010. godine, usvojila Metodologiju za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo koja propisuje metodologiju vođenja računovodstva i pravo potpunog pristupa svim relevantnim finansijskim podacima, što uključuje i podatke o prihodima ostvarenim napolat od trećih strana. Metodologija za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo je u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima i Preporukom Evropske komisije 2005/698/EC o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije.

Takođe, Agencija može objavljivati ove podatke s ciljem unapređivanja transparentnosti tržišta, vodeći, pri tom računa o stepenu poverljivosti.

Nametanje ove obaveze omogućava Agenciji provjeru poštovanja principa nediskriminatornosti u vezi sa cijenama usluga koje pripadaju relevantnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija Crnogorskog Telekoma na veleprodajnom nivou, kao i principa preglednosti svih veleprodajnih cijena po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža ostalim operatorima, kao i internih transfernih naknada po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža svome maloprodajnom dijelu i povezanim društvima.

U cilju veće efikasnosti primjene obaveza objavljivanja podataka i obezbjeđivanja nediskriminatornosti, Agencija ocjenjuje neophodnim i nametanje obaveze odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Obaveza odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjene „cjenovnog stezanja“ (eng. *price squeeze*) drugih operatora.

Polazeći od već nametnutih obaveza obezbjeđivanja nediskriminatornosti i objavljivanja podataka (transparentnosti), Agencija ocjenjuje obavezu odvojenog vođenja računovodstvenih evidencija adekvatnom i proporcionalnom.

8.5 Obaveza kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva

Agencija može, shodno članu 76 Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom narediti preduzimanje obaveze kontrole cijena prema propisanoj metodologiji troškovnog računovodstva.

---

²⁸ Commission Recommendation 2005/698/EC of 19 September 2005 on accounting separation and cost accounting systems under the regulatory framework for electronic communications

Troškovno računovodstvo odnosi se na skup pravila i procedura koji obezbjeđuju raspodjelu troškova, prihoda, imovine, obaveza i kapitala na pojedine aktivnosti i usluge. Model troškovnog računovodstva omogućava sprovođenje obaveze računovodstvenog razdvajanja i provjeru troškovne orijentisanosti cijena u svrhu sprečavanja međusobnog subvencioniranja, zatim previsokih ili preniskih cijena i neefikasnog ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Operator kojem je naređeno preduzimanje mjera troškovne orijentacije, mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu stvarnih troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja te obaveze Agencija može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. Agencija može od operatora Rješenjem takođe zahtijevati, da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, Agencija Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva.

Svrha određivanja obaveze kontrole cijena i vođenja troškovnog računovodstva, koje Crnogorski Telekom treba da primjeni prilikom raspodjele troškova na usluge koje pruža, jeste obezbjeđenje ravnopravnih i transparentnih kriterijuma, kao i kriterijuma koji podstiču razvoj konkurencije.

Agencija smatra da, Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom, treba da nastavi da primjenjuje trenutno važeće cijene usluga trunk segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou – cijene koje se odnose na tradicionalne digitalne iznajmljene linije i cijene mjesečnog zakupa Ethernet iznajmljenih linija. Cijene koje se odnose na tradicionalne digitalne iznajmljene linije su formirane na osnovu drugog dijela Preporuke EC od 25.03.2005 godine o pružanju iznajmljenih linija (*COMMISSION RECOMMENDATION of 29 March 2005 on the provision of leased lines in the European Union – Part 2 – pricing aspects of wholesale leased lines part circuits*) koja definiše maksimalne vrijednosti cijena iznajmljenih linija, a koje su date sljedećom tabelom:

PREGLED MAKSIMALNOG NIVOA CIJENA IZNAJMLJENIH LINIJA PREMA PREPORUCI EC						
Kapacitet	Gornji limit zbiru mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka do 2 km	Gornji limit zbiru mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka do 5 km	Gornji limit zbiru mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka do 15km	Gornji limit zbiru mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka do 50km	Gornji limit zbiru mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka do 200km	Gornji limit za cijenu priključka
64 kb/s	61	78	82	99	155	542
2 Mb/s	186	248	333	539	964	1112
34 Mb/s	892	963	1597	2539	3789	2831
155 Mb/s	1206	1332	1991	4144	8752	3144

* Cijene su date u €

S obzirom da su Preporukom obuhvaćene linije dužine do 50 km, a da u Crnoj Gori postoje linije koje su duže od 50 km, EKIP je uključio i dodatnu dužinu linija (do 200 km) i za nju na osnovu pojedinih numeričkih metoda odredio najviši nivo cijene.

Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu Revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja u periodu do naredne analize relevantnog tržišta.

Nametanjem ove obaveze Agencija smatra da će se otkloniti prepreku razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu koja se odnosi na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage i praksu unakrsnog subvencioniranja usluga.

Naime, Crnogorski Telekom može da vrši vertikalno prenošenje značajne tržišne snage na način da veleprodajne cijene utvrđuje iznad nivoa stvarnih troškova pružanja te usluge, dok usluge na pripadajućem maloprodajnom tržištu utvrđuje ispod nivoa stvarnih troškova. To dovodi do situacije da su alternativni operatori onemogućeni da uđu na ovo tržište. Nadzor nad cijenama je potreban jer se na taj način omogućava ulazak alternativnih operatora na ovo tržište, a samim tim i konkurentnost na maloprodajnom tržištu od čega krajnji korisnici mogu imati velike benefite.

Iz navedenih razloga ovu obavezu je neophodno nametnuti Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na tržištu trunk ili prenosnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, te Agencija ocjenjuje da je naložena obaveza zajedno sa postavljenim rokovima adekvatna i proporcionalna mogućim problemima u razvoju konkurencije.

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije

Broj: 02 – 54/4
Podgorica, 10. jun 2015. godine

**AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST**
n/r g-din. Zoran Sekulić, izvršni direktor
Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C
81000 PODGORICA

PREDMET: Izjašnjenje i mišljenje na dostavljeni Nacrt *analiza testa tri kriterijuma* na definisanih pet (5) tržišta

Poštovani,

Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „**AZZK**“) je, 7. maja 2015. Godine, primila zahtjev Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „**AEKIP**“) za izjašnjenje i mišljenje na tekst nacrtu analiza pet (5) relevantnih tržišta, koje su urađene na osnovu testa „tri kriterijuma“ u okviru nadležnosti AEKIP.

Ovim putem ističemo da **je Agencija u potpunosti saglasna sa predloženim tekstom nacrtu dostavljenih akata**, a za potrebe nadležnosti i rada AEKIP u skladu sa ZEK.

Dodatno, AZZK u skladu sa Sporazuma o saradnji, predlaže da se u nacrtu Analize maloprodajnog tržišta javno dostupnih usluga međunarodnih poziva na fiksnoj lokaciji, veleprodajnoig tržišta *trunk* segmenta i veleprodajnog tržišta prenosa i emisije radio difuznih signala definiše „...saradnja **sa Agencijom za zaštitu konkurencije...**“, a ne „...Upravom za zaštitu konkurencije...“ kako je ispravno definisano u preostale dvije analize.

Ostajemo na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji AEKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlašćenjima u *ex ante* kontroli definisanih tržišta.

Srdačno,

DIREKTOR
Miodrag Vujović

Bulevar revolucije br.2, 81000 Podgorica
TEL: (+382) 20 239 010; (+382) 20 239 024; FAX: (+382) 20 239 015
e mail zastita.konkurencije@azzk.me web www.azzk.me

Crna Gora
Agencija za zaštitu konkurencije

Broj: 02 – 180/2
Podgorica, 1.09.2015. godine

**AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST**
n/r g-din. Zorana Sekulića, izvršnog direktora
Bulevar Džordža Vašingtona 56, kula C
81000 PODGORICA

PREDMET: Izjašnjenje i mišljenje na dostavljeni nacrt *Analiza testa tri kriterijuma* na definisanih pet (5) tržišta

Agencija za zaštitu konkurencije (u daljem tekstu: „AZZK“) je 24.07.2015. godine primila zahtjev Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost (u daljem tekstu: „AEKIP“) za izjašnjenje i mišljenje na tekst nacrta analiza i rješenja za četiri (4) relevantna tržišta, urađena na osnovu testa „tri kriterijuma“ u okviru nadležnosti AEKIP, a koji uključuju i) *Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga lokalnih i međumjesnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji*; ii) *Maloprodajno tržište javno dostupnih usluga međunarodnih poziva za pravna i fizička lica koji se pružaju na fiksnoj lokaciji*; iii) *Veleprodajno tržište trunk segmenata iznajmljenih linija*; iv) *Veleprodajno tržište pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža*.

Ovim putem ističemo da je **Agencija u potpunosti saglasna, u okviru svojih nadležnosti, sa predloženim tekstom nacrta dostavljenih akata** na analizu i mišljenje, a za potrebe rada AEKIP u skladu sa Zakonom o elektronskim komunikacijama.

Dodatno, AZZK u skladu sa ciljem i duhom Sporazuma o saradnji, upućuje na moguću kontradiktornost u tekstu *Analize veleprodajnog tržišta pristupa i započinjanja (originacije) poziva iz javnih mobilnih telefonskih mreža* kada se navodi da postoje raspoloživi i slobodni opsezi za koje će se sprovesti postupak aukcije spektra, dok se istovremeno konstatuje da nema mogućnosti uvođenja novih operatora¹. Agencija takođe u okviru iste analize nije razumjela uspostavljeni odnos između stepena penetracije tržišta i postojanja efikasne konkurencije, kako se navodi na str. 31 Analize. Naime, pretpostavka je, vjerujemo legitimna, da sa izrazito visokom penetracijom (preko 150%) ista ne bi trebala biti validan element i

¹ Str. 26, para. 3 i 4 Analize i str. 28 para. 2.

kriterijum za određivanje stepena efikasnosti konkurencije. U odnosu na tačku 3.3.4. dostavljenih analiza, Agencija ističe dodatno da se pored *mjera ponašanja*, protiv dominantnog učesnika koji učini radnju povrede konkurencije mogu istaći i preduzeti i druge *strukturne mjere* koje mogu imati uticaja na organizaciju poslovanja, obavezu otuđenja dijela poslovanja i slično, kao i da Agencija u slučaju sumnje u postojanje radnje zloupotrebe dominantnog položaja, istovremeno sa pokretanjem upravnog postupka utvrđivanja povrede konkurencije, pokreće i prekršajni postupak pred nadležnim organom za prekršaje radi kažnjavanja takvog učesnika na tržištu.

Ostajemo na raspolaganju za bilo koje dalje postupanje i podršku u procesu koji AEKIP sprovodi u skladu sa zakonskim ovlašćenjima u *ex ante* kontroli definisanih tržišta u skladu sa Zakonom.

S poštovanjem,

Obradila
Boženka Nikolić
B. Nikolić

DIREKTOR
Miodrag Vujović
M. Vujović

